

tremo abeundi gratificandique officio quum irasci, inquit, Cæsar tibi contigerit, nihil prius dixeris fecerisue quam quatuor & viginti literas mente percurras: quod à philosopho summo inuentū proinde puto, quò cōcitatio illa vehemens animi aliò traducta, parui temporis momento languesceret: sapiens profectò præceptoris dictū. Non minus benignum illud Octavianī Cæsaris factum: apprehensa enim

Ahenodori dextra, Tua mihi & adhuc opus
est præsentia dixit, hominēq; apud se
annum postea tenuit, præfatus
taciturnitatis (quia sine
periculo sit) tutum,
nec mediocre
præmium
fore.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HERO A SIGIS.

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Sextus.

Belli gerendi indicendiq; ant feriendi fœderis antiquorum rationes.

Cap. I.

Vnt aliæ bellorum rationes atq; consilia permulta, Sigismunde Pandulphe, quæ tradere, ardua res quidem erit & operosa nimis, quoniam quod vtile quisq; probat dux & Imperator id & sequitur: & quanquam nouis ingeniorum inuentis occurrere difficillimū etiam sit, quuni nō præmeditata sæpenumerò casus afferat, dabimus tamen operam ex his quæ prioribus ad gloriam successerit viam aperire posteris, vt ex similibus elicere similia queant consilia: instituti namq; veteris ac probati quādiu fuisse legimus nullum bellum geri, neque indici debere, neq; solere, nisi quicquam prius hostibus à sacerdotibus fœcialibus denūciatum esset, apud quos belli æquitas pacisque sanctissimo Ro. populi iure perscripta erat. Formula autem indicendi belli aut feriendi fœderis per fœcialem huiusmodi erat: & qua nulla, vt Liuio placet, vetustior esse memoratur, Fœcialis, inquit, regem Tullium ita rogauit, Iubésne me, rex cū patre patrato populi Albani fœdus ferire? iubente rege, Sagmina, inquit, à te rex posco. Rex ait, puram tollito: Fœcialis ex arce graminis herbam purā attulit, postea regé ita rogauit, Rex facis ne me tu regiū nuncium, populi Romani vos cornitesq; meos? Rex respōdit, quod sine fraude mea populiq; Romani Quiratum fiat facio, multisq; id verbis quæ longo effata carmine non operè premium est referre, peragit: legibus deinde recitatis, Audi inquit, Iupiter, audi Paterpatrare

trate populi Albani, audi tu popule Albane, vt illa palā prima postremāue ex illis tabulis ceraue recitata sunt sine dolo malo, vtiq; ea hic hodie rectissimē intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defecrit, consilio publico, dolo malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodiē feriam, tantōque magis ferito, quanto magis potes pollēsque: id vbi dixit, porcum saxo filice percuſſit. Sua item carmina Albani suūmque iusurandum per suūm dictatorem suōsque sacerdotes peregerunt. Ancus autē Martius Numæ Pompilii ex filia nepos, æquitate ac religione aui persimilis, q; Latinos bello domuit, ius fœciale quo legati ad res repetēdas vterentur ab Equiculis transtulit, quod prius Hesus fertur excogitasse. Patrispatrati vſus eodē tempore quo Fœcialis apud Ro. prodiit: Nam & in feriendis à fœcialibus fœderibus, Patrispatrati opera autoritāsque exigebatur. Legatus igitur idemq; Paterpatratus, vbi ad fines eorū venit, vnde res repetūtur, capiteve lato filo, lanæ velamen est, Audi Iupiter, inquit, audite fines cuiuscunq; gentis sunt, numina audiant fas, Ego sum publicus nūcius populi Romani, iuste pieq; legatus venio, verbisq; meis fides sit. Peragit deinde postulata, inde Iouē testem facit, Si ego iniustè impieq; illos homines illāsq; res dederim, populo Romano mihiq; exposco, vt patriæ compotē nunquam me finas esse: hæc quum finiit suprà scandit. Hæc quicunque primus vir ei obuius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendiq; iutisiurādi mutatis peragit. Si non deduntur quæ exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solēnes sunt) peractis bellū ita indicit, Audi Iupiter, & tu Juno, Quirine, Diiq; omnes cœlestes, vosq; terrestres, vosq; inferni audite, Ego vos testor, populū illū (quicūq; est nominat) iniustum esse, neq; ius persoluere. Sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Quum is nuncius Romam ad consulem rediit, confessim rex ex his ferme verbis Patres consulebat, quarum rerum, litiū, causarum, condixit Paterpatratus po. ro. Quiritium Patripatrato priscorum Latinorū, hominibusq; priscis latinis, quas res dari, fieri, solui oportuit: quas res nō dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt: Dic, inquit ei, qui primū sententiā rogabat, Quid censes? Tum ille, Puro pioq; duello querendas censeo, itaque consentio, consistoque, indeq; ordine alii rogabantur. Quandoque pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum, vt Fœcialis hastam ferratam aut sudem præstam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret, quod populi priscorum Latinorū, hominēsve prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerūt, deliqueruntq; Po. Ro. Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse senatusue po. ro. Quiritium, fecerūt, deliquerūtq; Po. Ro. Quiritium censuit, consensit, consciuit vt bellum cum priscis Latinis fieret ob eam rem. Ego populusq; Romanus, populis priscorum Latinorum hominibūsque priscis Latinis bellum indico, facioque: id vbi clara voce denunciasset, clarigationem quasi clarā actionem veteres dixerē, hastā in fines eorum emittebat, que sic deniq; missa, belli principium erat: quod nec dissimulasse viſus est Maro, quum inquit, Etiaculum torqueſemitit in auras Principium pu gnæ

gnæ erat. Erat & ante Bellonæ templum, Bellica (columnæ id nomen est) supra quam hastam etiam iaciebant bellum indicturi. Ouidius in fastis, Prospicit à tergo summum breuis area circū Est vbi non paruæ parua columnæ nota. Huc solet hasta manu belli prænuncia mitti, In regem & gentes quum placet arma capi. Hoc itaq; tum modo repetitæ primū res à Romanis ac bellū indictum morémque cum posteri, & si absoluuerit, acceperunt.

De euocationis & deuotionis formula.

Cap. II.

CElebres deinde autores habemus, quæ vel vi vel arte excogitari ac machinari possunt, ad capiendum opprimendūmque hostem, nutu deorum & auspicio fieri solere, vt his propitiis & autoribus ars efficacior esset. Simili modo in oppugnationibus vrbiū ante omnia solitum à Romanis sacerdotibus euocari deum constat, in cuius tutela id oppidum sit, promittiq; illi eundem, aut ampliore honorem apud Romanos cultūmve, quòd haud aliter vrbum capi posse crederent aut etiam si posse, nefas existimarent, deos habere captiuos. Propterea durauit in pontificum disciplina quamdiu id sacrum, cōstātque ideo occultum & multis sēculis ignotum vrbis Latinū nō men tutelarisve dei. Sed dei quidē nomen nonnullis antiquorū inter se dissidētiū libris insitum est. Alii enim Iouem crediderunt, alii lunam, alii opem cōsci- niā: & horum quidem fides firmior videtur quibusdā. Sunt qui Angeronam: inter antiquissimas fane religiones, huius deæ facellum colitur, cui sacrificatur ante diem xii, Kal. ianuarii, quæ Diua præsul silētii ipsius, prænexo ore, digitōq; ad id admoto simulachrum habet, quod silentiū denūciat. Ipsius deinde verum vrbis nomen & vnde deductum sit, inter doctissimos non satis cōstat. Vt enim Varroni placet & Liuio, potito imperio Romulo siue Remo condita vrbs est, & conditoris sui appellatione nominata. Alii sunt qui videri velint Romæ vocabulum ab Euandro primum datum, quum oppidum vbi sita nunc vrbs est, ibi offendisset, quod extructum antea Latino nomine Valētia dicebatur, cuius vocabulum Arcades vertentes in Græcum, iuxta prioris verbi significationem ρώμη pro Valentia vocauere. Heraclidi placet, Troia capta quosdam ex Achius in ea loca per Tyberim deuenisse, deinde suadente Roma, nobilissima captiuarū quæ his comes erat, incensis nauibus posuisse sedes, struxisse mœnia, & oppidum ab eius nomine vocauisse. Agatocles scribit Romam non captiuam fuisse, sed Ascanio natam Aeneæ neptem, eiusce denominationis causam extitisse tradit, & Romæ nomen verum, vetitum tamē publicari quò minus annūciantur ceremoniarum arcana, neq; quod sāpe aduersus vrbes hostium fecisse se nouerant, idem ipsi quoq; hostili euocatione paterentur. Sed vidēdum ne quod nonnulli existimauerunt, nos quoq; cōfundat opinātes uno carmine & euocari ex vrbe aliqua deos, & ipsam deuotā fieri ciuitatem. Est autem carmē huiusmodi quo dii euocantur, quum oppugnatione aliqua ciuitas cingitur. Si deus, si dea est, cui populus ciuitāsq; Carthaginensis est in tutela, teq; maximē qui vrbis huius populiq; tutelā recepisti precor, venerorq; veniamq; à vobis peto, vt vos populum ciuitatemq; Carthaginensiū deseratis, loca, templa, sacra, vrbe co- rum relinquatis, absque his abeatis, eiq; populo, ciuitati, metum, formidinem, obliuionem

obliuionem iniiciatis, proditiq; Romam ad me meosq; veniatis, nostraq; vobis
 loca, tēpla, sacra, vrbs acceptiora probatoriaq; sint: mihi quoq; populoq; Roma-
 no militibūsq; meis præpositi sitis, vt sciamus, intelligamusq; si ita feceritis, vo-
 ueo vobis tempa ludosq; facturū. In eadē verba hostias fieri oportet, auctorita-
 tēmq; videri extorum, vt ea pmittant futura: vrbes verò exercitūsq; numinibus
 iam euocatis, his verbis sic deuouétur, Dis pater veiouis, manes, siue quo alio no-
 mine fas est nominare, oro vt omnes illā vrbē Carthaginem exercitūq; quē ego
 me sentio dicere, fuga, formidine, terrore cōpleatis: quiq; aduersus legiones exer-
 citūq; nostrum arma, telāq; ferent, vti vos eū exercitū, eos hostes, eōsq; homines,
 vrbes, agrōsq; eorum & qui in his locis regionibusq;, agris, vrbibūsq; habitant
 abducatis, lumine supero priuetis, exercitūq; hostium, vrbes agrōsq; eorū quos
 me sentio dicere, vti vos eas vrbes agrosq;, capita, ætatesq; eorū deuotas cōsecra-
 tasq; habeatis, illis legibus quibus quandoq; sunt maximè hostes deuoti, eōsq; que
 ego vicarios pro mea fide magistratūq; meo po. ro. exercitibus legionibūsq; que
 do deuoueo, vt me meāq; fidē imperiumq;, legiones exercitūq; nostrum qui in
 his rebus gerendis sunt, bene saluos nos iri sinetis esse. Si hæc ita faxitis, vt ego
 sciam, sentiam, intelligāq;, tum quisquis votū hoc faxit, vt vbi faxit, recte factū
 esto, ouibus atris, Tellus mater, teq; Iupiter obtestor: quum Tellurē dicit, mani-
 bus terram tangit: quū Iouem dicit, manus ad calum tollit: quum votum reci-
 pere dicit, manibus pectus tangit. Hæc est euocationis deuotionisq; forma ex li-
 bro rerū reconditarum v. Sāmonici Serrani vtrūq; carmē hoc cōtinentis, quod
 etiā ille in cuiusdā Furii vetustissimo libro se reperisse pfessus est. Liuius autē
 libro octauo ab vrbe cōdita trepidationē Decii consulis se deuouentis, alia de-
 uotionis forma his verbis expressit, Agedum pōtifex publicus populi Ro. prei-
 verba quibus me pro legionibus deuoueam: Pontifex eū togam prætextam su-
 mere iussit, et velato capite manu subter togā ad métum exerta, super telū sub-
 iectū pedibus stātē sic dicere, Jane, Iupiter, Mars, pater Quirine, Bellona, Lares
 diui, numen similes dii indigetes, Diui quorum est potestas nostrorū hostiumq;
 dii q; manes, vos precor, veneror, veniam peto feroq; vt Po. Ro. Quiritium vim
 victoriāq; psporetis, hostesq; Po. Ro. Quiritiū terrore, formidine, morte q; affici-
 atis, sicut verbis nūcupaui, ita p Po. Ro. Quiritiū exercitu, legionibus, auxiliis
 Po. Romani Quiritiū, legiones, auxiliāq; hostiū mecum diis manibus Tellurīq;
 deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Máliū iubet, maturēque college se
 deuotum pro exercitu nunciare, ipse incinctus cincūque Gabino armatus in
 equum insiliit, ac se in medios hostes immisit, cōspectus ab vtraque acie aliquā
 to augustior humano visu, sicut à celo missus piaculū omnis deorum ire qui
 pestē à suis aduersam in hostes ferret: ita omnis terror pauorq; cum illo latus,
 signa prima Latinorum turbauit, deinde in totam penitus aciē puerit, euiden-
 tiissimum id fuit, q; quocunque equo inuestus est, ibi haud secus q; pestifero side-
 re icti pauebant: vbi verò corruit obrutus telis, inde iam haud dubiè cōsternatę
 cohortes Latinorū fugā ac vastitatē latē fecerunt. Illud etiam adiiciendum vi-
 detur, licere consuli Dictatorique & Prætori quum legiones hostium deuoue-
 rit, non vtique se, sed quem velit ex regione Romana scripta ciuem deuouere.

Neque etiam sermo ille quem de Zaleuci, Minois, Lycurgi, Numæ aliorumq; similiū virorum religione deorum narrant historiæ, inceptū quicq; habet, qui vt infrenes difficilésque multitudines gubernarent, componerent, caperent, magnasq; rebus publicis nouitates afferrent, deorum opinionem cōmenti sunt, quæ ipsi illis quorum gratia fingebarunt saluti essent: in qua re præter hos, quos modò diximus, nec externorum, nec nostrorum similiū virorū desunt exempla. Nanque Epaminundas ille Thebanus, non aliter aduersus Lacedæmonios quām religione fiduciam suorum adiuuandam censuit, è vestigio enim arma quæ in templi ornamentiis affixa erat nocte subtraxit, persuasitq; militibus deos iter suum sequi, et præliantibus ipsis adiumento fore. Pericles Atheniensium quoq; dux initurus preliū, quum animaduertisset locum ex quo vtraq; acies conspici poterat densissimè opacitatis, vastum alioquin & Diti patri sacrum, ingentis illic staturæ hominē altissimis cothurnis & ueste purpurea venerabile in curru constituit, qui dato pugnæ signo proueheretur, & voce Periclem nomine appellás cohortaretur eum, diceretq; deos Athenienses adesse: quare subito demissis ac consternatis animis, hostes in fugam versi sunt. Thymoleon Corinthius, magnus etiam omnium iudicio vir & dux, humanarum rerum nihil quod faustū, fœlix, fortunatumq; esset sine deorum numine geri posse putabat: proinde suæ domi facellum constituerat, idq; sanctissimè colebat. Ad hanc quoq; hominis excellentem probitatē & religionē, mirabiles accesserant casus: nam prælia maxima natali suo die fecit omnia, quo factum est vt eius diem natalem festū haberet vniuersa Sicilia. Syrus nomine quispiā Eunus, fanatico furore simulato, dū Syrię deæ comas iactaret, ad libertatē et arma seruos quasi numinū imperio cōcitauit, idq; vt diuinus fieri pbaret, in ore abdita nuce quā sulphure & igne stipauerat leuiter inspiras, flammā inter verba fūdebat, hoc miraculū primo II.M. ex obulis, mox iure belli refractis ergastulis lx. amplius milium fecit exercitū: regiis, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, vicos, oppidāq; miserabili direptione vastauit. Vtque ad nostros, vnde paululū discessit, redeat oratio, Scipio maior clarissimū hac in re præ ceteris sibi locū vēdicat: quippe qui ab adolescentia, suprà quām credi posset, mira quadā arte in ostentationē virtutis ac sanctimonie instructus erat: percrebuerat enim fama, seu cōsultō, seu temere, incertū, nō humana sed diuina eū stirpe progenitū, cui quidē in tali re vsu euenit, & fabularum ambages aderāt, visum serpētē insuetæ magnitudinis in lecto matris, sibi infantī draconē circūfusum nihil nocuisse, multa id genus in vulgus indoctū matura. Hanc de se opinionē hominū tali ingenio nutriuit, vt de origine quidē sua nihil spōte loqueretur, & interrogatus an vera essent quæ passim ferebātur, nec affirmaret, ne quā exinde vanitatis notā incurreret, nec negaret, quod credi ab omnibus gratulabatur: hac taciturnitate plus assecutus, q; si palā Louis se filiū prædicasset. Addidit etiā aliud religionis genus, per singulos dies anteq; quicquā publici priuatiq; munera ageret, in Capitoliū ascēdēs, cellā Louis solus intrabat, ibiq; aliquādiu p̄stās, veluti diuino colloqo frueretur, quod vulgo persuaserat,

suauerat, inde spei plenus ad gerendas res digrediebatur, idq; in multis bellis repletis superstitione ac spe militū animis, quasi ē celo promissis prosperis euētibus ad victoriam eis contulisse certū est. L. Sylla quō paratiorem militem ad pugnādum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremō etiā in conspectu exercitus priusquā in aciem descéderet, signum amplitudinis quod Delphī sustulerat orabat, petebātq; promissam victoriā maturaret. C. Marius mulierem quandam Syram, nomine Martam habuit, vaticinii (vt dicebatur) gnatram, quā lecticæ incubātem compositè ornateq; circunducebat, à qua se dimicationum euentum prædiscere insimulabat. Q. Sertorius cūm barbaro & rationis & cōsilii experti exercitu, in religionē tamē prono vteretur, ceruā cādidi coloris per Lusitaniā ducebat tanquā donū id esset Diana sibi transmissum, & ab ea quæ agenda qū æve vitanda erant pernoscere se affluerabat: nam quoties hostium copias fines ingressos, aut oppidū aliquod cepisse occultè persenserat, in somnis sibi dictum à cerua insimulabat, vt suos in armis haberet. Rursum verò, si victoria aliqua ducū suorū deferebatur, occultato nūcio ceruā coronabat, si biq; ab ea quoq; faustē nūciatum, & ob id diis supplicādū esse dicebat, quasi aliquid fœliciter gestū audituros: hac ratiōe illos sibi magis ac magis parere cōpel lebat, veluti nō hominis alienigenæ, sed dei cōsiliis ac religiōe summa ducerētur. Post hos deniq; intueri si libet, M. Furiū Camillū, virū religione, pace, ac bello verè vnicū, cæterosq; Romanorū et exterarū gētiū illustres, ab ætatis nostræ memoria remotos maximarū pfecto victoriarū et optatæ gloriæ cōpotes fuisse eos semp inuenies, q; res præ ceteris exactissimo deorū cultu auspicioq; gessisset.

Quōd religiosa usque adeo res Militia erat, ut non nisi sacramento miles fieret.

Cap. III.

VSque etiam adeo religiosa res Militia fuit, vt non nisi sacramento fieret miles, & qui miles non esset, ei militare munus obire non liceret: cuius rei fidē si queris, in primo Offic. libro. M. T. C. opulētissimus testis est, Pompilius, inquit, imperator tenebat prouintiā, in cuius exercitu Catonis filius tyro militauit: quum autē Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoq; filium qui in eadē legione militabat, dimisit: sed quum amore pugnādi in exercitu remāisset, Cato ad Pompiliū scripsit, vt si cum pateretur in exercitu remanere, secundo obligaret militiē sacramēto: quia priore amissio iure, cū hostibus pugnare nō poterat. M. quoq; Catonis senis ad M. filiū extat epistola, in qua scribit se audisse, eū dimissum esse à cōsule, quum in Macedonia bello Persico miles esset: monet igitur vt caueat ne p̄giliū ineat: negat enim ius esse cum hoste pugnare, quasi miles non sit: ecce q; vir sapiētissimus militem non credebat, nisi eum qui sacramento ad militiam esset adactus.

Quando ex uoluntario inter ipsos milites fœdere militare sacramentum ad tribunos ac legitimam iuris iurandi adactionem translatum sit, quidq; iurarent se facturos.

Cap

v.

IUcio etiam Flac. & C. Varrone cōs. milites primo iureiurando facti sunt: antea enim sacramento tātummodo à tribunis rogabātur, ipsiq; inter se cōiurabāt ducis aut tribuni parere edicto, militiā nō deserere, strenuè pugnare, defendere signa, nō vitare mortē, tenere pugnādo locū, cūdēq; inter eūdū seruare, succurrere fessis, ptegere saucios, die inscripto ad esse, &

I ii

esse & citanti imperatori respondere: quod & Liuiū, xxii. ab vrbe cōdita minime preterit, Delectū, inquit, profectō cos. paucos morati dies, dū socii ab nomine Latino venirent, nunquā quod ante factum erat, iureiurando à tribunis militum adacti milites, iussu cos. conuenturos, neque iniussu abituros. Nā ad eam diem nihil præter iuramentū fuerat, & vbi ad decuriatū & centuriatū cōuenissent, sua volūtate ipsi se équites, decuriati, cēturiati, pedites, cōiurabāt sese fuge atque formidinis causa nō abituros, neque ex ordine non recessuros, nisi tellū sumendi aut petendi, aut hostes feriendi, aut ciuis seruandi causa, id ex volūtario inter ipsos fœdere ad tribunos ac legitimā iurisiurādi adactionē trāslatū.

Tribuni Militaris uerba cum delectus antiquus fieret.

Cap.

VI.

Mincius verò de re Militari quū delectus antiquus fieret, & milites scriberentur, iusiurandum eos Tribunus militū adigebat in verba hęc, in magistratu verba hęc, C. Lelii, C. F. cosf. L. Cornelii, P. F. cosf. in exercitu decémque milia passuum propè, furtū non facies dolo malo, folus, neque cum pluribus pluris nūmi argētei in dies singulos, extrāque hastam, hastile, pompabuluni, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris sustulerisue, quod tuū non erit, quod pluris argentei nummi erit, vti tu ad C. Lelium, C. F. cosf. L. ue Corneliu, P. F. cosf. siue ad quem virū eorum iusserit, proferes: aut profiteberis in triduo proximo quicquid inueneris sustulerisue in dolo malo, aut domino suo cuiū id cēsebis, reddes, vti quod recte factum esse voles. Militibus autē scriptis tempus præfiniebatur quo die adessent, & vt citanti cōsuli responderent: deinde ita concipiebatur iusiurandū vt adesset, his additis exceptionibus, nisi harunc aliquā causa erit, funus familiare, ferię vindemiales, que non eius rei causa in eū diem collatæ sunt, quo is eo die minus ibi esset, morbus fonticus, auspiciū ve, quod sine piaculo præterire non licet, sacrificiū ve anniversarium, quod rectè fieri nō posset nisi ipso die. Si harunc aliquā causa erit, tum postridie licebit: quum autem miles die que predicta erat, aberat, neque excusatus erat, cæterum infrequens dabatur: iurabāt autē milites, teste Plinio, per Iouem Martem.

Quod imperium belli habentibus, sceptri eleuatio iusiurandum erat.

Cap.

VII.

Imperium autem belli habentes apud veteres, de controuersiis iudicabant, atque hoc alii iureiurando, alii sine. Erat autem illis iusiurandū per sceptri eleuationem, vt Aristoteles auctor est. Et hęc de militaris ac imperatorii forma iuramenti dicta sunt.

Gentium diuersarum ratio in diligendis militibus.

Cap.

VIII.

Quem autem duo sint quæ militem efficiunt, delectus scilicet & sacramētum, de sacramētoq; dictū satis superq; sit, de altero nobis disseré dum supereſt: in hoc itaq; militum delectu, primò cuius gentis sint, ipsius deinde regionis spectāda natura, quū & vario & diuerso terrarum situ celiq; aspectu, & facies hominum, & voces, & colores, & corporū linea mēta, & qualitates, animorūq; diuersitates prodeāt: nec dubiū sit effeminari animos, locorū amœnitate nimia, aliquidq; ad dandū animis vigorē corrūpēdūq; posse regionē. Hinc enim Aegyptios eē suapte natura leues, ventosos, pēdulos, furibundos,

furibundos, iactates, injuriosos, nouarum rerū cupidos, & ad omnia famæ momenta volitates, Romanos graues, Græcos superbos, auaros, & leues, expeditiore ingenio Athenienses, callidos Pœnos et versipelles, insensatos Galatas, & si Diodoro credimus, molles, minaces, detractores, opinioneq; inflatos, acutos ingenio & à doctrina minimè alienos, mobiles & infidos Numidas, Seres, Persas & Allobroges, horridos Hispanos, furētes Cymbros, animosos Germanos & feroces, procero corpore, animoq; magno magis q̄ firmo Gallos, quorū Julio Cœs. belli Gallici libro tertio auctore, vt ad bella suscipienda alacer nō solū sed prōptus est animus: sic mollis ac minimè resistēs ad calamitates pferēdas mēs eorū est, vtq; inquit, Romanæ pater historiæ. Horū etiā quidē corpora intolerantissima laboris, atq; æstu fluere: primaq; eorū esse prælia plus q̄ virorū, postrema minus q̄ fœminarū, iamq; cognitum est si primū impetū quem feruido ingenio & cœca ira effundunt sustinueris, fluūt sudore & lassitudine membra, labat arma, mollia corpora, molles vbi ira consedit animos, Sol, puluis, sitis, vt ferrū nō admoueas, pſternunt. Quid de nōnullis Asie partibus, Phrygia Cariāq; dixerim? nōnne si Ciceroni credimus, & veteri proverbio, Phryges plagis fieri solere meliores? quid de tota Caria? nōne puerbio etiā increbuit, si quid cū periculo experiri velis, in Care potissimū id esse faciēdū? quid porrò de Cretēsibus dicam, quos Epimenidis poëtæ sententia, quā postea Callimachus usurpauit, & méda-ces, & malas bestias, et vētres pigros semper fuisse cōstat? deniq; q̄ proximi sūt ad axē meridianū subiectiōq; solis cursui, vel ad oriētis plagas vergunt, breuioribus corporibus sunt, ob cæliq; tenuitatē ex acuto feruore ad cōfiliōrū bellicorū cogitationes incredibili solertia expeditius celeriusq; q̄ cæteri mouētur, atq; vt ingenii & artis plurimū, ita & animi parū habēt. Propter sanguinis enim exiguitatē, solis calore exhaustā, ferro resistere formidolosiores sint cōsequēs est. Luca.

Quicquid ad Eoos tractus mundi q̄ teponem

Labitur, emollit gentes clementia cæli.

Illic & laxas vestes & fluxa virorum

Velamenta vides.

Sub septētrionibus autē que nutriūtur gētes ac nationes, immanibus corporibus & sanguine plurimo ab humoris plenitudine & crassitudine celi perfusi hebetes ac tardas vt habent mentes, ita & animo quidē magno sunt & elato, proinde ad armorum vehementiam procliuiores sunt: sanguinis enim copia, sine timore in ferrū ruūt, & vulnera. Quòd si in dubium cuiquam forte veniat, ardentissimus duobus in locis testis Lucanus accedit, in altero quidē his verbis,

Certe populi quos despicit arctos

Fœlices errore suo quos ille timorum

Maximus haud vrget lēti metus: inde ruendi

In ferrum mens prona viris animaq; capaces

Mortis, & ignauum est reddituræ parcere vitæ:

in altero,

Omnis in arctois populis quicunque pruinis

Nascitur indomitus bellis & Martis amator.

Alpina etiam corpora humecto cælo educata, simile quidpiam niuibus suis ha-

I iii bent,

bent, suoq; similia cælo vtūtūr, vt ait poëta. Quū enim mox pugna incaluerint, statim in sudore eūt, et leui motu quasi sudore laxatur. Quū igitur acutiores et ad motū pñiores efficiat calidus aér hoīm mētes: refrigeratus autē cōtrā tardiores, q; pigrū cōtractūq; est frigus, vt in serpētibus est videre, que solis incēdio explosa humoris refrigeratione, cursu et corporum dimicatione mouentur acerrimè: hyberno autē tpe ab humectatione celi refrigerate, immobiles ppemo dū siūt atq; stupētes, ex his itaq; qui mediā quādā locorū regionūq; qualitatē ab origine nacti erūt, eligētur: q; vtriusq; naturę participes sint, ad cēdem mortisq; contemptum, ad intelligentiā vigoremq; animi, dimicationibus impatiēdum idonei. Adde quōd salubris hēc verinq; mixtura, ad omnes actus, ritus, mores, sensus fœcūda efficit ingenia, imperii omnis totiusq; nature capacia, vt Italorū omnium qui contra Barbarorum virtutes, forti manu: consiliis verò cōtra meridianorum cogitationes, orbis terrarum imperio potiti inuictas & immortales laudes consecuti sunt: quas etiam inter hos vt facile consequamur, adhibēdi erunt prestanti ingenio viri, militaris discipline gnari, quos summa cura & diligentia niti decet, ne quis militū ētate minor, aut quām virtus poscat, aut maior q; patiatur humanitas, contra morē veterem deligatur: ētatis autem huiusmodi initium ad finem Tubero in historiarum primo scripsit, Seruium Tullum prudenterissimum Ro. Po. regem à XVII. ad annum vsque quadragesimum sextum milites scripsisse: quōd idoneos tunc esse populos Ro. arbitraretur. Similiter senatū Triuniuiros binos creare in hoc militū delectu solitum accepimus: alteros qui citra, alteros qui vltra quinquagesimum lapidem in plateis, foris, & conciliabulis omnē copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiam si nondū militari ētate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si his videretur ad populū ferrent, vt qui minores septē & decē annis sacramento addixissent, his perinde stipendia procederēt, ac si septem & decem annorū aut maiores milites facti essent. Nec aliter Dictator ex auctoritate patrum dictus, Iunius & T. Sempronius magister equitum, delectu edicto, iuniores ab annis decem & septem, & quosdā prætextatos scripsere, quanto ex his legiones & mille equites efficientes. Macedonū regū Philippus primo, ac mox Alexander nō prætextatos & impuberes, nec spectati roboris iuuenies tantū, sed veterans etiā qui superiori tempore sāpe ac diu in castris versati essent, ad exercitū diligendos censuit, quōsque nō tam milites quām in militum prefectos & Tribunos virtutis veneratione & sapientiē magnitudine delectos iure dices. Proceritatē sunt deinde q; in hoc delectu spectari debere maxime putent, fortitudinem nanq; & virium magnitudinem consistere quemadmodum formę pulchritudinem in magno corpore aiunt. Nō ab re igitur electori suo Pyrrho dixisse ferunt, Tu grādes elige, ego eos fortes reddā. Nec multū tamē id refert, si cetera pbitatis insignia coēant, procerine sint an statura breuiore. Præstat enim viriū quām stature rationē habere, vnde equites Ro. binū fuissē cubitorum, clari nec desunt auctores, vt C. Marium quum facultatē haberet diligendi exercitus ex duobus q; sub Rutilio quiq; sub Metello, ac postea sub se ipso meruerant, Rutilianū quempiā minorem, quoniā certioris discipli-

næ arbitrabatur, militem præoptasse. Idem Marius declaratus cos. militū agens delectū, capite censos militiæ asscripsit, quod genus hominū ab Imperatoribus cæteris antea nūquām receptum fuerat: arma enim veteres illi, nō nisi cum ingenuis hominibus, cuiusdamq; census & benemeritis partiri soliti sunt, iudicātes censum ad res bene gerendas vt pignus esse: id autē ab C. Mario præter legē morēmque maiorum, alii per ambitionem consulis, alii honorū inopia factum memorant: veritus autem postea, hanc militum electionem in sui nominis suggestionem verti posse, & veluti capite censum Imperatorē compellari, eiusdem modi militiæ genus oblitterandum duxit: & quanquam ad hunc usque diem capite censum militem etiā nobilem Romana res publica diligendum egrè tulisset, cælis tamen servilibus è pastorum casulis, mancipiorum, vt ita dixerim, colluisionem quandam diligere & tanquā validissimū robur legionibus suis adiicere coacta est. Bello etiam punico secundo, quū deessent qui scriberentur, servi pro dominis pugnacuros se polliciti, in ciuitatē recepti sunt: & Volones, quia sponte hęc voluerunt, appellati. Eiusdem etiā belli punici tempore, infælicibus quibusdam præliorum successibus confectis, imminutisque Romanorum legiōnibus, senatus censuit, vt publicè servi emercentur: proinde quatuor & viginti milia seruorum empta fuisse cōstat, hōsque iureiurando adactos, fortiter strenuēque quoad Pœni vexarent Italī laturos arma in castra transmisit. Ad Cānas quoque victis Romanis, similem formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo milia nāq; iuuenum validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos vellētne militare empta publicè armauerunt, quumq; sex milia Romanorum quæ in castris Hannibal's captiua erant, minoris redimī possent, maluit se res publica seruis in tāta tempestate cōmittere, in qua & pretextatorum plurimos arma tulisse & abdicatorum, & ultimo suppicio plectēdorū sex milia etiam cōscripta fuisse memorant. Sed post calamitatē apud Traſimenū nocte cladi acceptā, libertini quoq; in sacramētū vocati sunt: bello sociali cohortum XII. milia ex libertinis conscriptarū opera memorabilis virtutis apparuit aduersus Gallos. L. Furio duce quū Latini qui à Romanis subiugati erāt milites præstare nollent, ex Romanis tantū tyrones delecti sunt facteq; legiones decē, qui modus LX. vel eo amplius armatorum milia paruis adhuc rebus Romanis efficiebat. Cæsarem quum milites in amissorum locum substitueret, seruos quoq; ab amicis accepisse, & eorum forti opera usum esse cōperimus. Cæsar Augustus in Germaniis & Illirico cohortes libertinorum complures legit, quas voluntarias appellauit. Ac ne putas hęc tantū contigisse reipub. nostræ, Boristenidæ oppugnāte Zopyrione seruis libertatis datāq; ciuitate peregrinis & factis tabulis nouis hostem sustinere potuerunt. Cleomenes Lacedæmonius quum mille quingenti soli Lacedæmonii qui arma ferre possent superfuissent, ex seruis manumissis bellatorū nouem milia conscripsit. Athenienses consumptis publicis opibus, seruis libertatem dederunt. Cato Censorius eo itē milite quisquis ille esset sibi opus non esse aiebat, qui vt inter eundū manus, ita inter pugnandū pedes agitaret, quiq; in sternendo hostibus quām in clamando lōgius sentiretur. Rursus hic se iuuenibus dicebat magis oblectari qui rubescerent,

rent, quām qui pallore perfunderentur. Idem in pingue quendā acerbè male-dictis innectus, quibus enim in rebus huiusmodi corpus ciuitati fructuosū fore putas interrogauit, cuius inter guttur & inguem cuncta sub vētris ditione posita essent? Neque aliter magnis atq; præpinguibus dux ille Thebanus Epaminiudas infestum se præbebat: quippe qui & talē quempiam amouit exercitu, inquiens, vix tribus quatuōrve clypeis tegi eius ventrē, cuius magnitudine suā ipsius mentulā ne videre quidem posset. Nimis similiter pingui homini & corpulēto militi Censores quondā equos adimere solitos legimus, minus idoneū scilicet ratos esse eum tanti corporis pondere ad equitis munus obeundū. Cæsar militem neq; à morum vrbanitate neq; à formæ dignitate, neq; ab externorum bonorum copia, sed à viribus corporis tantūm deligendū probat, maiores suos credo secutus: vera enim illa Romuli proles agris villisq; exercitata ut firmissimis perualida corporibus, sic ad militiā quum opus eslet semper fortissimos viros & milites strenuissimos ex rustica plebe deligens præposuit vrbang, vtq; omnem villā ortū veteres appellant, quod ibi qui arma capere possent orientur, sic finitis quoq; bellorum operibus, augendæ reipub. causa vrbes instituerunt, quas victoribus militibus pro eorum meritis assignarent, & ab inéolēdo Colonos appellauere. Hinc etiā ciuitates à maioribus ciuitatibus veluti populorū examinibus conditæ, Coloniæ nuncupantur. Sic Iulius Cæsar militem à colendo rure deductū intra stipendiaria merita detinuit, veteranosq; in colonias dimisit. Diuus æque Augu. exercitus qui sub Antonio aut Lepido militaue rāt, pariter & suorū legionum milites, colonos fecit, alios in Italia, alios in provinciis quibusdam, deletis hostium ciuitatibus, nouas vrbes constituit, quodā à veteribus oppidis deduxit, & colonos nominauit. Illas quoq; vrbes quæ dele-tę à regibus aut dictatoribus fuerāt, quasiq; ciuiliū bellorū interuentus exhauserat, dato iterum coloniæ nomine, numero ciuium ampliauit. Romana quoq; respub. quum necessaria admodūn eslet militia in vrbe ad vini vi hostiū propellendam, vixq; fieri posset quo idem semper militiē munus obirent, rē vt omnibus conducibile in vrbe retinuit: munus autem huiusmodi pro cuiusq; hominis cōditione, intercedine ac vicissitudine quadam curauit. Quapropter & agricola quū vicissitudo & reipub. necessitas aderat, reliq; agris, ad arma pfectiscebatur, omissoq; agricolationis artificio, quasi aliis factus militabat, rursusq; ad artificiū redibat, nō vt miles vel belli dux, sed vt artifex. Nec erat illis pudor, depositis armis, angustia rei familiaris coactis, agrestē vitā repetere: ea nāq; ætate ciuitatis proceres in agris versabātur, & quum consilium publicum fieri solitum erat, à villis accersebantur in senatū, quod usque adeò verū esse cōstat, vt Attilium Serranum imperium populi Ro. suscepturnum, dati honores seren tem inuenerint, vnde & cognomentum postea. Aranti etiam illa quatuor sua iugera in Vaticano, quæ prius prata Quintia dicebātur, P. Quintio Cincinnato viator attulit dictaturā, ex qua obseSSI cōsulis & exercitus liberator, depositis fascibus, rursus ad eosdē boues rediit bubsequūsq; denuo factus est. C. itē Fa britius & Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italię pulso, domitis alter Sa binis, nō minori industria agros coluit, quā strenuè ac fortiter armis hostes quæ siuit

fiuit. Nec aliud de M. Furio Camillo multisque aliis Romanis generis memoria bilibus ducibus ad hoc semper duplex studiu vel defendendi vel codedi patrios quæsitosve fines incumbetibus coniectari licet, teste Lucano quū inquit,
Paupertas fugitur totōque arcessit orbe,

Quò gens quæque petit nunc longos iungere fines
Agrorum, & quondam duris sulcata Camilli
Vomere, et antiquos Curionum passa ligones,
Longa sed ignotis extendere rura colonis?

Quum distinctio honosque ciuitatis ipsius nō aliude esset, nec prima maiorū cognomina: non aliunde enim Fabios quām ab agrorum fossione Fodios qui dā non incelestres primū dictos putat, mutatisque geminis literis, Fabios deinde cognominatos, vel à fabarum exactissimo cultu. Fabiorum enim, Létulorum, Ciceronū nq̄ cognominationē admittebant, vt quisque aliquid optimè genus sereret. Sic luniorum familiam bubulcum nominarunt, qui bobus vtebatur, nec solū semina ac boues, sed scrofam etiam & asinam viris uon medioribus Tremelio, & principi Corneliae gentis ceterisque Cornelii & Scipionibus cognomēta p̄ebuisse nō est obscurū. Syluius deniq̄ à quo omnes Albani reges Syluii sunt vocati, nō aliunde quām quòd syluis & rure fuerat educatus, hoc sibi apud latinam gentem nomen ascivit: & quoniam rusticæ tribus laudatissimæ eorum qui rura haberent, vrbanae verò in quas transferri ignomina esset, desidię probro: ea porrò ratione vt ex agricolis milites deligeretur, factum esse reor: quoniam minimè malè cogitantes, duratis ad omnem malorum tolerantiam membris, & gestum, & puluerē, & frigora, & niues pati, vada fluminū traiicere, celeribꝫque plantis mótes superare aptissimi sunt. Adde q̄ deliciarum omnium ac voluptatū contéptores iure videtur nō multifacere oportere in bello, cùm tot laboribus tantisque malis affecti liberentur. Nescio enim quo pacto fit, vt is morte minus reformidet, qui lautè minus vixerit. Neq̄ tamē inficiandū reor, fortissimos ac optimos Græcorū Romanorumq̄ milites cum laude & dignitate ex vrbibus ad militiam fuisse delectos, verū quia hī tunc nō otio, nō láguore, non desidia, non luxu, nō vmbbris, nō delitiis, ceterisq̄ voluptibus infringebantur, pericula subire soliti, ex infamiæ pudore & gloriæ cupidi tate, quales Homerus aliquot ex ciuib⁹ etiam facit, vt Hectorē, & Diomedem Ro. reipub. regniq̄ illius amplissimi salus ac fundamentū erant. Nostræ autem etatis milites vrbani & vernæ, splendido apparatu, vnceti & nitidi ac vrbium illecebris deliniti, cùm loci disciplina seuerior firmet ingenium, aptumq̄ magnis conatibus reddat, si manus conserere debeant, quum in leui armatura parū habeant fiduciæ, in graui minimum alacritatis, crebrò non tam ducibus suis conferre ad victoriani quām hostes iritare ad prædā solent: vnde & Hannibal quū apud regē Antiochū profugii causa diuertisset, facetissimè cauillatus est, eaque cauillatio huiusmodi fuit, Ostendebat ei Antiochus exercitum ingentē quem bellum Po. Ro. facturus comparauerat, purpura, insignibus auri & argenti, fortunæ apparatibus florentem: inducebat etiā falcatos currus, & elephatos cum turribus, equitatūmque cum frenis, monilibus, falerisque præfulgentem, atque

ROBERTI VALTVRII

105

vbi rex contéplatione tanti ac tam ornati exercitus gloriabundus Hánibalem
aspicit, Putásne, inquit, conferri posse, ac satis esse credis Romanis hæc omnia?
tum Pœnus illudēs ignauiam imbelliāmque militū eius preciosē armatorum,
Planè satis esse credo, ait, Romanis hæc omnia, etiā si auarissimi sunt: nihil pror
sus, nec tam lepidè, nec tam acerbè dici poterat. Rex enim de numero exercitus
sui, ac de existimanda æquiparatione quæsiuerat, respondit Hannibal de preda
tanquam ad eam huiusmodi homines expositi soleant esse. Doctus enim erat
Pœnus horridum militem ferro & armis fretum esse debere, non cælatum
purpura, auro atq; argento, illumq; insignium armorum apparatum prædam
verius quam arma esse, vtq; nitentia ante rē, sic deformia inter sanguinē & vul
nera virtutēmque esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi, & dité hostē
quamuis pauperis victoris præmiū esse: eos si denique milites Naso à militari
re sua, nedum arcet, sed esse procul tanquam pestem & labem quādā iubet, quis
eos crederet ad robustā militiam admittendos, nisi forte cum Dario vel Trasone
potius ad imitationem expugnandæ Thaidis, lenonum, mulierū, ac spadonum
agmine, cæterorumq; qui ministri sunt voluptatū, & sordidi quæstus, ac vilissi
marum artium, Veneri militiam suam deuouerit, Marte contempto nō solūm
contra Hannibal, sed Catonis quoq; ac veteris militiæ institutū? quod Luca
nus breui quodam præconio his verbis expressit,

Hirta membra cuius Romani more Quiritis

Inclusi sse togam:

Hoc præfectò tantus auctor haudquaquam extulisset, nisi durioris etiam togæ
vſus de Quiritū consuetudine processisset. Tales denique ex omni genere ho
minū de ligi debent, qui nō, vti Sannites, vibrēt hastas ante pugnā, quibus in pu
gnando n̄ ihil vtantur, sed qui ipsiſ q̄bus præluserint, pugnare possint & valeat.

De delectu equorum

Cap. IX

Vnc quoniam de militum delectu abūdè satis dictum est, equorum
ad pugnam diligendorum rationem & signa ineamus, per quæ mi
litie incumbentes excellentis equi notas intelligent, ne fallantur em
pturi, & operam simul & impensam perdant in ignauo. Hic proba
tur natura, moribus, colore, forma, & educationis loco. Natura probatur si hil
ris, si lasciuus & alacer, si intrepidus, si nouē rei haudquaquam terretur aspectu.
Ex moribus, qui ex placido & concitato mitissimus fit, quiq; ex summa quiete
facile commoueatur, vel excitatus festinatione nō difficiili teneatur, hoc est, ho
noris appetens cum temperantia ac pudore, promptus, cohortatione solūm &
ratione regatur. Alter econtrà improbandus, qui intortus & multiplex, inglori
us & contumax, vix flagello stimulisq; obtemperās, nec habenis nec verberibus
coërceri potest, sed inter equitandum calcitat, ac domitis frenis ne regi possit,
violentia equitem aurigāmque suū mordet & in præceps quo per se timuisset
descendere, proturbat & rapit: quo fit vt si quando hostibus obuiam sit eundū,
necessē sit equites aut postremos in agmine cōsequi, aut eorum malignitate in
utiles reddi. Colores inter multiplices eorum mixtas facies hi duo tantū reue
ra potissimum spectandi, Candidus quadā nitēti luce perfusus, ex omni quoq;

parte

parte niger intermixtus: albus deinde nigris pūctis interuenientibus, & spadix glaucusque, hoc est, exuperantia & splēdore ruboris, quales sunt fructus palmæ arboris non admodū sole incocti: vnde spadici phœnicii nomen est. Forma deligetur, vt sit arguto & breui capite & sicco, pelle propemodum ossibus adhærente, ceruice ardua & erecta, auribus breuibus & acutis, oculis magnis & prominentibus nigrisque, siue fellineis, id est, quasi quodā splendore perfusis, naribus patulis, duobus vtrinque foraminibus quibus auras captare vberius facilis que reciprocare animam possint, coma densa & in dextrum latus protérente, pecto relato, ventre substricto, paribus & exiguis testibus, rotundis clunibus, promissa cauda, mollibus, altis, erectisque cruribus, pedibusq; siccis, altis, concavis, atq; rotundis, vniuerso corpore composito, articulatim distincto, grandi, sublimi, erecto, & in aspero loco (vt Xenophonti placet) educato, vt autē Satyra inquit, Nempe volucrem

Sic laudamus equum, facili cui plurima palma

Feruet, & exultat rauco victoria circo.

Nobilis hic quocunque venit de gramine, cuius

Clara fuga ante alios, & primus in equore puluis.

Rationes gentium in diligendis ducibus.

Cap.

xi

Delectis militibus & equis ad pugnam idoneis, quis potissimum illis præficiendus sit dux quærimus, voluntates & gentium studia in his declarantes. Iudæis alienigenam lex præfici vetat, ne auctoritas imperio religionis suæ cultum inuertat, in aliis duces & imperatores externi, patria & natione nobilissimi reperti sūt, vnde & ex oraculo Aegyptiis dictum est, vt auxiliatore Hebræo cōtra Aethiopias vierentur. Carthaginenses infraeti bellis & cladibus multis exinaniti, Xantippum Lacedæmoniorum regē cum auxiliis ducem bello præfecerunt, qui fortiter ac strenuè pugnates Romanos euerterunt. Tarentini Gilippo duce & ipso Lacedæmonio, Athenienses vice. Galli Bréno duce Britanno, Italiam cepere, Roma insuper incensa. Romanos tamen quos labore & industria armis quoq; ac bellicis institutis cæteris nationibus, Græcorum pace dixerim, præfloruisse constat, multi opinione ducendi regendiq; exercitus in cælum extulerūt: vnde vir præcipuus Cyneas Pyrrhi legatus, quum Romam ingrederetur, regum patriā se vidisse testatus est: quā sententiam video poëtico illi nimium conuenire,

Excedent alii spirantia mollius æra,

Credo equidem viuos dacent de marmore vultus,

Orabunt causas melius caliq; meatus

Describent radio, & surgentia sidera dicent,

Tu regere imperio populos Romane memento,

Hæ tibi crunt artes, pacisq; imponere mores:

Parcere subiectis & debellare superbos.

Cæterū in hac ipsa sententia præ se ne ipsi Romani fauisse ulli reperti sunt, quādo externos quorum virtute Romam creuisse constat, in supremos dignitatū gradus admisere. Sunt qui astruūt solas diuitias esse, quæ ducum & imperato-

rum

torum gloriam cōcomitentur & illustrēnt, quibus deficiētibus volunt ac p̄dicant nihil arduū, nihil magnificum & excellens geri posse, sic Persas, sic Gr̄cos, sic Romanos non sine diuitiarum copia orbis terrarū potitos esse. Alii putant ad laureas & triumphos habendos, fœlices duntaxat, fortunatōsque duces semper p̄fici debere. Aiunt enim, quæ diuitiæ vel copiæ gentium Romanos fere subactos aduersus Hannibalem erexit, nisi Cornelium Scipionē, fortunatissimum Imperatorem, qui illū apud Carthaginē relicta Italia solus fudit, habuissent? Quid profuissent, inquit, alii, Carthaginensibus thesauri exuberātissimi aut exercitus amplissimi ad oppugnandam diruendāque tot annos Italiā, nisi ipsum Hannibalem callidissimum audentissimumq̄ belli ducem gētibus suis p̄fecissent? Sic Epaminundam Thebani, Leonidā Lacedæmonii, Themistoclem Athenienses, fortissimos duces fortiti sunt. Alii & qui tecū reētius sentiunt, Sigismunde, non diutiis affluentibus, non fortunatis, non callidis & audentibus ducibus tantum, cæterum ingenio atq̄ animi virtute p̄predicis decernenda imperia, summos credendos magistratus esse putāt. Parū enim, ait Cicero, sunt fortia arma, nisi consilium sit domi: neque fortuna, aut viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum, aut excursione, aut saltu, aut eminus hastis, aut cominus gladiis tātū res magnē gerūtur, sed cōsilio magis, sed ratione, sentētia, auctoritate atq̄ sciētia. Quæ omnia siue deorū seu nature munere quū in te esse omnes intelligāt, p̄dicēt, admirētur, quid mirū, si te ducē ad omnes bellorū euētus & magnifica quāq̄ confienda, vniuersa hinc inde delegit Italia? Quod de te autē reformident tinguli, refellerēque palam audeant, vnum hoc est. Aiūt enim, q̄ tamē Epaminūdæ, quod Sertorii, quod Cæsar, quod Augusti, aliorūmq̄ plurim & maximorum ducum proprium fuisse legimus, strenui militis officio fungi, fortitudinis opera manu propria edere, ac sine vlla te exceptione periculis nīmis ingerere: quod quām gloriosum sit, quāmque perniciōsum ad maxima & plurima bellorum munera obeunda, quum cōsilio polleas, viribus p̄stes, & cunctis tā ducibus quām militibus in vtriuslibet officiis antecellas, tuo prudentissimo iudicio existimādum relinquo. Rarissimum quidē decus, & quod inquit Crispus de Iugurtha, de te Imperatorū nostri qui gloria, omnium cōsensu dici potest. At sanè, inquit ille, quod difficilimum impri mis est, & in p̄glio strenuus erat & bonus consilio: & quoniam alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem afferre plerunque solet, gloriosum nomen tuum non tam fortuna & opinio, quām virtus, & consilium circumferat periculisque obiiciat. Caeve itaque oro, ac ducis & militis officia distinguas obsecro. Tu enim longē melius nosti quæ sint ducis partes, & que militum fortitudo atq̄ professio debet, que seorsum à duce exigenda, p̄stantaōq̄ non sunt, nisi forte cum summa necessitas incumbit. Legimus fortissimum dum Marium prouocanti ipsum ad singulare certamē respōdisse, se si mori voluisse multoties suspendio potuisse, & sapientem nō querere pugnam, sed potius cogitare victoriā. Ecce virum gloriæ cupidissimum, & Romanum, discernentem quid inter ducis & militis officiū interesset, & reputantem s̄pius ducem sine exercitu saluum euasisse, quām exercitū sine duce. Vides, inclyte dux,

Marium

Marium declinauisse singularem congressum quem nullū ferme militum legimus recusasse, vt eius exēplo discas quæ sunt militis sperhēre, & quæ imperato-riæ maiestati conducant adimplere: q̄ si te parum mouet ob sanguinis ignobilitatem Marius, audi de gente Cornelia Scipionem, non quemlibet, sed illum qui virtutibus suis Aphricani cognomē adeptus. Hic enim quum à quodam q̄ pa-
rum pugnax foret argueretur ignauia, crimē lepida responsione submouit: in-
quit etenim, Recolo matrem me Imperatorem peperisse non militem. Metellū quoque quum multi clamaret vt ipse singulari certamine cum Sertorio prouo-
cante dimicaret, dux cum duce, & romanus cum romano, detrectantē verò pu-
gnam vt ignauum aspernabatur: sed ipse Metellus hæc dicentes meritō cōtem-
nebat. Ducem etenim, vt inquit Theophrastus, nō militis, sed ducis obire mor-
tem decet. Nec te moueat, dux præcellentissime Sigismunde, q̄ Alexandrū Ma-
gnum legamus & Imperatoris & militis impleuisse munus, sed memēto quòd à
principe rei militaris peritissimo atq; probatissimo laudatus sit solùm, q̄ parua
manu aduersus maximos exercitus steterit viceritq; & in extremas mundi par-
tes peruererit pugnās vltra spem, existimationēm q̄ mentiū humanarum. Nam
quòd manu promptus & pugnacissimus fuerit, quū & gregarii militis laus sit,
glorię illi principi non ascripsit: tantus iudex ac testis, quantus Hannibal cum
Scipione conserens fuit. Neq; Catilinam pessimā factioñis tibi imitādum pro-
ponas velim, de quo Salustius scriptū reliquit, Interia Catilina cum expeditis
in prima acie versari, laboratibus succurrere, integros pro fauciis accersere, om-
nia prouidere: & preter hęc Imperatoris officia quod militis est subdit, multū
ipse pugnare, sepe hostem ferire, strenui militis & boni Imperatoris officia si-
mul exequebatur. Alia quidem ratio est eius quod fieri debet, alia eius quod ille
faciebat: pugnabat enim desperatione plenus, postquam, vt ille ait, videt monti-
bus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugæ neque
præsidii esse sibi ullam spem, optimum factu ratus in tali re fortunam belli ten-
tare statuit. Promittebat enim cuncta sibi, si vinceret: & desperabat omnia, si
vis hostium præualeret, Nam nec ego velim te penitus non pugnare, sed tunc
te manum conserere probo, quum de summa rerū agetur, cùm cuncta sicut op-
timū ducē decet prouideris, quū necessitas tulerit, quū cuipiā ingenti periculo,
vt sepe soles, videris occurrendū. Audi Craterū Alexandrū suum admonētem,
Quālibet, inquit ille, vis omnium gentiū cōspiret in nos, impleat armis virisq;
totū orbē, classibus mare cōsternat, inusitatas beluas inducat, tu nos præstabis
inuictos: & subdit, sed quis deorū hoc Macedoniæ columē accitus diuturnum
fore polliceri potest, quū tam audē corpus periculis offeras, oblitus tunc tot ci-
uiū animas trahere te incassum: ac post plura, quōcūque iussoris ibimus, obscu-
ra pericula, & ignobiles pugnas nobis deposcimus, temetipsum ad ea serua que
magnitudinem tuā capiūt, citò gloria absolefecit in sordidis hostibus. Vidēsne
qua regula ducis pugna limitetur, et vbi cōueniat Imperatorē manus iniicere?
Et qd, putásne si quotidie te periculis obiicies, nō aliquādo fortunā inuenire tu
am? Tragicū est, Iniqua rarō maximis virtutibus fortuna parcit. Nemo se tutō
diupericulis offerre tā crebris potest, quē s̄æpe trāsit casus, aliquando inuenit.

K Noli

Noli itaq; in paruis ac minimis experiri fortunam, satis enim periculo tuo, immo nostro, quantum ad gloriam attinet, Sigismunde, te pluribus ostendisti, satis Picentibus, satis Etruscis, satis Insubribus, satis Latinis ac Barbaris ducibus, satis amicis, satis deniq; hostibus te mortis omnisq; periculi contemptorem, manus ac corpore strenuum & ad horrenda omnia quisquis casus immineat expeditum. Fuit deus, nunc exhibendum prudentia temperamentu, & cautionis modus, vt quæ gessisti consilio & animi magnitudine, non impetu, non temere gessisse videare. Deniq; corporis habitudo & integritas, formæq; dignitas, non munditiis culta, sed virilis & penè militaris, vt Liuius inquit, non nihil etiā ducibus solet conferre, quæ si desit, non vsquequaque tamen expetenda est, vel quo minus militent aliisve præficiatur omnino repudianda, modò animo præstent & harum rerum quas modò diximus cognitione ornentur. Iure etiā diui Traiani sententia militabat qui aliqua corporis parte debilitati vel minuti sunt, idq; in multis sanè vrbis Romæ exterarumq; gentium ducibus est intelligere. Nanque preter Marium, præclarum ducem, varicibus laborantē, legimus & Camillum quum Prænestinos & Tyrrhenos prælio vicit, senem pariter & egrotum, & Iulium Cæsarem dictatorem semel atque iterum inter res gerendas comitiali morbo correptum. Q. quoq; Ciceronem magni Ciceronis fratre, tenuissime valitudinis, multa & grauia bella sub hoc duce in Gallia prudenter ac perstrenue administrantem. Apud Lacedæmonios nec minus Lysandrum, sepius numerò vi morbi ac magnitudine, metis viribus & corporis destitutu. A gesilaum quoque eorum quodam regem claudum, proinde summæ an eum rei preficeret, diu multumq; deliberasse, deniq; statuerūt satius esse ingressu regē qnām imperio regnum claudicare. Utq; Scyllam & Cottā, non obscuros sanè duces, eo habitu fuisse naturæ perhibent, quod vno tantum testiculo nati memorentur, sic Sertorium, Oratium Coclitem, Philippum, Antigonom, & Pœnorum ducem Hannibalem, qui omnes maximè bellacissimi fuere, altero nō testiculo caruisse, sed oculo aliæ fideles tradut historiæ. Quod autem ad formæ dignitatem spectat, Scipio Africanus & Iul. Cæ. et si pccero corpore fuerint, breui tamen Antigonus, Alexander Macedo, & Augustus, nec tamen eorum magnitudini breuitas, nec breuitati magnitudo obfuit, nec detraxit famæ. Et ad tumulū Archemori dum Iudos solenes Græcia celebraret, Tydeū Capaneo præstissime poëtico præconio per celebre est, à quo humili admodum statura & exigua Thebanos omnes certaminibus lögè superatos fuisse traditur. Gerēdē igitur huius rei dignitas & summa meritò illis tradetur, quibus explorata sint omnia, quiq; cōsilii, auctoritatis, sciétiæ, multarūq; rerū gestarum titulis illustrati præsentes non modò prouocet ad victoriam, sed eorum commemoratione posteros imitatione succendant.

Agminis siue incidentis exercitus ordo secundum græcam romanamq; disciplinā Cap. XI.

 Vperest nunc agminis, hoc est, incidentis exercitus ordo, circa quem summa Imperatorum ac ducum versanda consideratio est, quumsit pariū impariūq; rerū sua tribuēs cuiq; loca dispositio: qua spreta, neque miles, neq; imperator quicq; valet explicare, quū pedes equitē, peditemq; eques, si sint promiscui, sepius numerò se præpediant, ac veluti ex theatro confusè

confusè abeuntes, se inuicem afflictèt atq; opprimant. Ecōtrariò verò, vbi sit ri-
tè dispositum agmē, suóq; quidq; ordine locatū, siue trepidatione Imperator vi-
ctoriam ab omnibus optatā promittet. De hoc itaq; ipso breuiter à nobis secū-
dum gr̄cam rationem primò differēdum est, ab Romana traditione deinde su-
mentibus. Quūm igitur ciuitas in Tribus distributa sit, ex his Decuriones pri-
mūm, de cuius tribuni sentētia ex ipso iuuētutis flore deligēdi sunt: ex his qui
ætate & prudētia, qui pulchrū aliquid & gerēdi & audiēdi studio flagrent, hos
anteire oportet. Post hæc totidē deligēdi sunt ex his qui ætate & prudentia ma-
ximè antecedebāt, qui postremi in ipsis cēturiis collocabūtur. Decurionū verò
ordo ob has præcipuè causas probatur, q; qui priori loco collocati sunt, omnes
principes fiunt: quūm q; in dignitate sunt magis q; quū priuati, impositū sibi esse
existimant præclari alicuius facinoris gloriani quærcere. Deinde quū quidpiam
agendū instet, efficacius est magistratuū imperiū q; priuatorū, primorum etiam
manus promptiori alacrioriq; se animo offert, siquidē à frōte periculum ingru-
at, quū cā minimè latecat, eū locū suę virtuti creditum esse. Et postrema, si qua à
tergo maior vis premat, quū eam haudquaquā etiā fugiat, deserere ordinē tur-
pissimum esse: qui etiā postremum agmen ducit, hūc omni laude cumulatū vi-
rum esse cōuenit. Si enim p̄stāti virtute erit, quū tempus instabit, iubens in ho-
stem inuadere prioribus vires adiiciet: sin rursus pedē referre opus erit, prudēter
abducens suos profectò magis seruabit incolumes: & hic secundum Gr̄corum
rationem agminis ordo. Secundū Romanā autē eiusmodi erat, Nanq; auxalia:
res leues, & sagittarii p̄reibāt primò ad festinas hostium incursions coērcēdas,
vtq; suspecta insidiis loca scrutarētur: post hos viarū scrutatores, qui aggerū ma-
ligna corrigerēt, syluās q; præciderēt, ne pplexo itinere fatigaretur exercitus, de-
inde sua superiorūq; sibi rectorū impedimēta ferentes, & defensiones ergo plu-
rimi cū his equitum, post quos princeps ipse equitatus peditatusq; hos postea se
quebātur, qui remouendis vrbibus machinarū ac reliquorū tormentorū gene-
ra deferebāt. Chiliarchi deinde atq; præfecti, & post hos circa Aquilā cetera si-
gna militaria, pōstq; serui singulorū ordinū cū peditatu erāt, agminis postrema
multitudo mercenaria quā armorū factores sequebātur, & armati equites pedi-
tēsq; non pauci, Ceterū pro tépore & causis occurribus, Iul. Cesar octo legi-
ones hac ratione et ordine inter eundū disponebat, quū hostē cominus sentiret
sex legiones expeditas præponebat, post has totius exercitus impedimēta, inde
duas legiones quæ minus firmę ad dimicādum putabātur, vt agmē clauderent
præsidioq; impedimentis essent: minoribus autē expeditionibus treis legiones
expeditas p̄mittebat, deinde impedimenta, nouissimè legionē vnā quę agmē
clauderet. Ita quadrato fere agmine incedere, vbi hostis ab omni parte suspectus
esset. Et hęc de agminis dispositione secundum utrāque disciplinā dicta sunt.

Acierum instruendarum uaria ratio.

Cap. XII.

CAETERŪM si conflicturæ coēant vtrinque hostium copia, primum op-
timi & sapientissimi ducis munus esse videtur, constituere atq; dispo-
nere qui prudenter, fideliter, strenuè, ac viriliter hostē inuadāt. Quod
si omnem ciuium equitatū celeriter ad mille equitum numerum com-

K ii pleri

pleri necesse sit, ad ducentos, præterea peregrini cōstituendi sunt equites, & inter ciues collocandi: hi enim adiūcti videtur mihi, & firmiore vniuersum equitatum præstare: & magis æmulatione quadam ad laudis & gloriæ cupiditatem incendere, vt certatim se in uicem virtute superare nitantur. Nec verò me preterit Lacedæmonios rei militaris peritissimos bellicosissimosq; , tū primū equestris gloria maximè clarere cœpisse, quū peregrinos equites asciuerint. Et in aliis quoq; bellorum euentibus diuersisq; nationibus constat, peregrinas copias magnum sibi & præclarum nomen peperisse, vsus enim ad promptitudinem pluri-
mum confert. Videtur præterea peditatus equitibus adiunctis ad rem gerendam efficacissimus esse, maximè si his hominibus cōstituatur qui hostibus infensi-
simi sint. Sunt qui putent pro ratione acierū illud Nestoris apud Homerum es-
se, qui iubebat per tribus atq; partes eorum, cohortes aciesq; Græcorū coordi-
nari, vt & tribus tribubus, & pars parti auxiliaretur. Satius & salubrius alii cen-
sent, amatorem iuxta amatum collocari debere: nam ordo secundum tribus nō
multum rationis in periculis habet, verū si cuneus ex amicis inter se amanti-
bus existit, indissolubilis & inseparabilis ad perferendos inferendosq; ictus effi-
citur. quum hi amatorum mirabili amore, ferrea adamantina, vt ita dixerim
cathena teneantur, & sacram, vt aiunt, cohortem efficiant, quemadmodū Sesoo-
sis in Arabiam, vt antè diximus, cùm eorū qui eadem die geniti, qua ipse simul
que nutriti erant exercitu à patre missus. Atq; in hoc quoq; ad primos ictus su-
stinendos, sunt qui suos cohortentur, & eo ipso superiores se putēt quod non in-
feriores in occursu primo reperiuntur. Hac arte siue ratione vsus Pōpeius Phar-
salicis in campis: acies enim ab equo animaduertens, vt hostes nouit cum silen-
tio congerdiendi tempus ex ordine expectare, suūmque exercitum sine strepitu
nō esse: imo turbulentum & imperitia tumultuantē, extimuit, ne in ipso pugne
initio penitus dissolueretur: vnde quum vtrinq; concurrēdi signa dāda essent,
acierum primos monuit vt in locis suis starent, & dēsa confertaq; manentes se-
rie hostilem incursum donec intra pili iactū essent solidissimè exciperēt. Qua-
quidē in re si Lucano creditur, steterit licet ordine certo Infelix acies, Cæsar ta-
men errasse Pompeium asserit. Plagarum enim ictus impetu cursuq; illatos sub-
sistendo restinguī inquit, ferēdo enim & initio cōfligendo, magnas vires impe-
tu & cursibus adiici, & animos perinde ac flatibus excitatos omni ex parte suc-
cedi. Cæsar itaque quū sinistrū Pompeii cornu conspexisset, tot munitū equiti-
bus, timens armaturę splendorem, quinque siue sex, vt alii ferunt, obliquas post
signa cohortes, quibus cùm orbē terrarum congressus est è legionibus eductas
legioni decimæ à tergo locauit, iussitque eas quietē agere, hostibūsque ignotas
esse. Sed quū irrueret, equites admonuit, quod neque vt solitū esset, iacerēt pila,
festinarēntque quemadmodum robustissimi ad perstringendos enses, sed ferire
eos altius iussit, oculosque, frontesque hostium ad vulnera impetere. Nō enim
permāsuros eos fulgentes floridosque insultatores, inquit, neque cōtra ferrum
inspecturos in oculos illatū, illos iuuenes parum bellis ac vulneribus assuetos.
Hoc itaque impetu, hac acierū serie, ratione & ordine instruitur vtrinq; acies.
Pompeius octoginta & octo cohortes triplici ordine locauit, fuerunt autē pedi-
tum,

tum, xl. milia, equites in sinistro cornu, DC. in dextero D. preterea reges multi, senatores, equitesq; Ro. plurimi absq; leuis armaturæ magna copia. Cæsar similiter octoginta cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerūt minus xl. M. peditum, equites mille. His explicitis obsecratisq; militibus Cæsar pugnæ signum dedit. Erat forte in exercitu eius, C. Crassianus, qui priori tēpore honesto gradu sub Cæsare militasset, tunc verò nō militiæ sacramento quo solitus erat, sed iure quodā amicitiæ euocatus aderat, vir bellica fortitudine memorabilis. Cæsaris namq; concione intellecta, & vt ab his vtrisq; signa dari videntur, alaci vultu è Cæsaris phalâge procurrens, Sequimini me inquit manipulares olim mei, & imperatori nostro quâ debetis operâ exhibete, vltimū hoc præliū est, quo peracto ille suam dignitatē, nos nostrā recuperabimus libertatē. Dehinc versus in Cæsarem, Faciam, inquit, hodie imperator, vnde vel viuo mihi vel mortuo gratias agas: hæc dicēs in hostes irrupti, eumq; delecti milites circiter centū uiginti sua sponte prosecuti sunt. Erat népe, vt aliqui tradidere, nec dissimile veri est, quidam vtrinq; in ipso pugnæ principio pius torpor, qui strictos iam gladios contineret, quum germani suos fratres ab aduersa acie, patres filios, & parentes filii viderent, donec Crassianus hic præcipitanti rabie vocem tolleret, pilumq; torqueret, itaq; præliū cœptum est, quod nisi huius furor hominis acies miscuisset, poterat fortasse ducibus ipsis patiētibus, circa Romani imperii humaniq; generis excidiū mutua pietate cōponi. Sed proh dolor, inuentus est qui Cæsare ipso differente pperaret, imperiūq; supremū irreparabili clade protereret. Steterunt enim acies antè magno ordine vtrinq;, & bello cœpto, quum aliquādiu equis viribus hinc inde dimicaretur, & Pompeius multitudine fisis ad circūueniendū Cæsarem equitatū effunderet, ab vtroq; cornu Cæsar suis equitibus quos intentos in hāc rem fecerat, subitò signum dedit: qui dicto citius in effusos facto impetu, verè illos effuderunt ac dare terga coegerūt, & secuta est equitatū ardētissima legionū, adeò cōglobata vt quasi vna manus omnium videretur. Accessit & magni instar exercitus Cæsar ipse vbique præsens, vtrunq; simul exhibens, & fortissimi militis & summi ducis officium, & feriēs, & exhortans. Duæ ex omnibus illius per omnia discurrētis voces annotatæ literisque mandatæ: ferox altera, sed ad vincendum vtilis, Miles faciem feri, altera autem pia, & hanc licet ad iactationem Cæsaris compositam in hunc modum Florus dicat, Miles parce iam ciuibus, Pompeio tamen inter hortadū tribuit Eutropius. Illa enim, vt Floro assentiar, Cæsaris vincere satagentis, hęc eiusdem vincentis, seu iam victoris miserentis, vox fuit illa in medio prælii ardore, ac iam victis & in fugam versis hostibus vsus est. Ille etiam pīæ non consentaneus actus fuit quod cuilibet suorum vni hostium quem optasset vitam dare permisit. Nec minus ille, quod in tanto conflictu nullus inuentus est, nisi armatus in acie cecidisse. Pompeius turbatis ac territis suorum ordinibus tantæ ruinæ molem nec sufferre valens nec attollere, tanquam insano attonitōq; tantum similis abiecit pondus imperii, sēque in castra recepit, nimis illi quod de alio est carmini cōueniēs, Iupiter ipse pater currus exterruit altos Aiacis, stetit ille amēs clypeūq; tu mentē, Tergore septeno post terga immania iecit, Hincq; oculos volvēs mœstus

se auertit ab armis. Hæc vbi ingressus est castra, tamdiu secum tacitus perstigit quamdiu confligendo plurimi cum fugientibus simul in cedem corruissent, ruptoque silentio tandem vocem hæc vnicā emisit, Ergo ad congressum, aliudq; nihil locutus, surgit, vesteq; sumpta, præsenti cladi accommodata castra excessit, seque fugæ credidit, non tam viuere cupiens quām metuēs mori, ne secū reliquæ legiones incassūm traherentur: quo submoto, nemo amplius in acie stetit, sicq; vniuersus Pompeii fugit exercitus, cladēsque in castris permagna facta ministrorum, eorūmque qui contubernia defendērent: & quanquam facta cęsorū ratione, milites tantū ad sex milia cecidisse clarissimus testis fit Asinius Pollio, qui tunc cum Cæsare militauit, compertum est tamē per alios nobilissimos auctores de legionibus & equitatū Pompeii X V . M. cecidisse: nam exterarum gentium & auxiliorum quæ ex magna orbis parte confluxerant, innumerabilis strages fuit, & eorum qui vagi, & inermes nullo ordine ad satietatem cädentiū sunt oppressi. Eorum verò qui deditioне in potestatē Cæsarīs venerāt numerū XXIII. M. & eo amplius fuisse literis traditū est, signa militaria centum octoginta & LXXX. aquilæ. Inter cęsos fuit Crassianus, vt dictū est, ardētissimè dicimicás, quem Cæsar eo prælio mira virtute rem gessisse, & de se optimè meritū prædicauit, atq; ita vt prædixerat, vel mortuo gratias egit. Pompeianorū enim multos quum strauisset, in cōfertissimam aciem inuectus, vnius gladio per ora illi ad oppositum latus adacto perfoſſus occubuit, notatūmq; oris vulnere, oris impetum punitū, vltione iustissima. Periit Domitius is qui ad confiniū captus fuerat ac dimiſſus: ex his qui Cæsarīs partes fecuti non nisi ducēti milites sunt desiderati. Cēturiones XXX. viri excellētes. Mirū dictu, Romanis ab vtraq; parte pugnantibus, eā fuisse cladi imparitatem: sed puto diis placuisse, vt Pōpeiū sua illa vetus fortuna relinqueret. Pyrrhus in instruenda acie apud Asculum, Homerici versus sententiam īfsecutus fertur, quo equidē minus bellicosi in medio collocantur, elephátos & equitatū omnē in subsidiiis esse iulens. Xātippus Lacedæmoniorū rex in auxiliū aliquādo euocatus à Carthaginēsibus quos Romani sāpē numero protriuuerant, inspectis Pœnorū copiis atq; in campum deductis, quum in percunctando quemamodum Romani secum pugnando semper superiores euasissent percepisset, ac errata subinde quibus res eorum subuerſæ forent, quasi disciplinam quandā aperiens edocuisset, in instruenda acie, sic equitum, sic peditum, sic elephantorum ordinē disciplināq; digessit, vt qui modo ne conspectum quidē Romani exercitus sustinere possent, vltro iam postularent vt ad hostes ducerentur. Cognito igitur militū ardore, Carthaginēsium fortunam prælia ratus Xantippus, aduersus Romanos Carthaginēsium acies sic instruxit. Prima enim fronte elephátos constituit, paulo pōst vrbā multitudinem dextro ac læuo cornu, deinde mercenariū militem veteranorumq; robur distribuens, expeditos quosq; ac celeres vtrinque inter equitū alas certare iussit. Ecōtra vt solidam Romanorum aciem perspexisset, qui aduersus elephátos ex omni exercitu expeditos & delectos opposuerant, multipliciōq; subsidio firmauerūt, equitatu in vtroq; cornu diuiso, ne ab elephatis perrūpi agmē posset, Xantippus quo Romanorum acié labefactaret, circumire equitatum ac extremos à tergo

tergo lacestere iussit: hoc quū pluribus in locis faceret, ac legiones Romanæ necessariò extra equites conuersæ illis resisterent ac propellerent, interim rarefacta acies ac disiuncta, ab elephantis perrumpitur configiturq; quo in conflictu XXX. Romanorum milia cecidere. Regulus dux eorum cum quingētis intercepimus, & duo milia in Clypeam urbem fugata sunt. Hánibal Imperator maximus, directa acie ad Cannas milites fortiores bellicosiorésq; in extremitatibus disponens, ipse cum debilioribus mediū, vbi multi ex fortibus & strenuis viris prægerant, tenuit: sexcentos deinde equites Numidas transfugere iussit, qui ad fidem faciendam gladios & scuta Romanis tradiderunt, & in ultimum agmen recepti, vbi primū cōcurri cœpit, strictis minoribus quos occultauerat gladiis, scutis iacentium assumptis Romanorum aciem cecidere. Ad hoc etiam miscēdarum acierum discrimen, Scipio aduersus Hánibalem in terra Aphrica quum ordinaret exercitum, hastatos prima fronte locauit: principum deinde cohortem, quam quidē triariis deniq; clausit, nec dēfas suorū acies instruxit, sed quodam interuallo distantes, quò elephanti recepti absque vlla suorū permixtione ac ordinis perturbatione transmitti quirent. Velitum etiam plurimi præstò erant, iussi in ipso beluarum impetu eorum terga dextrum læuūmque latus tellis confodere: equites deinde distinxit in cornua, & cū Italīs equitibus Lēliū ab læuo, Masinissam verò Numidis instructū dextro cornu opposuit, quæ ordinatio magnam sibi peperit victoriæ laudem. Hannibal verò econtra cùm decernendum sibi necessariò esset, & ad illud supremum gloriæ certamen quo nullū viāquam perniciosius, nullum magis terribile vel memorandum quoque, quum vel omnium gētium imperium, vel perpetuum seruitutis iugum suis fore videbat, ex Scipionis hostis sui sententia omniūmque qui armorum vel militarium rerū gnari erat, id laudis assūctus, vt suorum cohortes mirabili astu & diuina potius quām humana ratione disposeret: elephantos enim octoginta trementes in terga turres, militib;que refertos, habentes, in prospectu Romanorum exercitus præsepsit, vt inde suo terrore, impetu atq; vi, hostium ad suos tanquā clypeus & murus aheneus accessum prohiberent. auxiliaribus Gallis, Lyguribus, Mauris atq; Balearibus ante Pœnorū suorumq; ciuium cohortem deinde subsequentibus, ne mercenariis diuersarum nationum militibus, quos non fides, non patriæ pietas vlla fortes ac strenuos redderet, fugiendi facultas daretur: vtq; primo post elephantos loco positi pugnæ impetum admittentes extinguerent tū suorum ac Macedonum multitudinem, vt integri cum fessis hostibus pugnādo victores euaderent. Italicos verò & Brutios, tanq; infidos, quòd mœsti coactiq; magna ex parte terra Italia excedere, imperium ducis & castra sequerentur, in postremam summouit aciem: ad suos postea quum ambo se duces vtrinque recepissent, hortarenturque variè & ignauiae notas & præmia militibus præponerent, interim ad initium pugnæ classica Romanorum cecinere, tanto quidem omnium clamore, vt elephanti quos primo agmine anxia tanti ducis cura in præsidium locauerat, fortuna consilium peruertere, in suas acies rediret, impetuq; suo loco adeò turbarent, vt equitibus in fugam versis primam tātē ruinæ tantāq; stragis causam præbuissent. Equitibus enim imminuta Pœnorū acies

ROBERTI VALTVRII

acies, pedes in hostes concurrit, primoque nixu loco moueri contigit: hos ut
motos Romani censere, partim se se ad suos recipientes ac terga dantes, Cartha-
ginensium aciem aborti sunt. Re autem bene ac feliciter gesta, tot iam fugatis
equitibus, tot elephatibus fusis, primisque ordinibus in secundos iam pulsis, in-
ter pugnandum Lælius ac Malinissa qui pauloante pedem referentes aliquan-
tis per profugos insecuti fuerant opportunè redeuntes, & quidem equites hosti-
lis exercitus quotquot supererant à tergo incursant, isq; quasi inopinatus impe-
tus hostilem aciem tanta compleuit formidine, vt ancipiti vndique pugna cir-
cumuenti funderentur caderenturq; nullo pudore, nulla reuerentia tati ducis
valente fugam sistere. Et quanquam sanè ab utroque ipsorum ducum, & ab aliis
se penumero maiores alibi strages æditæ sint, grande tamen prælium in primis
meritoq; seu ducum claritate, seu gentium potētia, seu militū virtute, seu anci-
pieti cœforum discrimine, seu denique victoriæ effectu inter illustria referendum,
quum, auctore etiā Floro, non fuerit maior sub imperio Ro. dies quam ille quo
hec gesta sunt. Ex Carthaginēsibus & sociis xx. M. & eo amplius hac in pugna
coccidere, totidē ferè capti, signaq; militaria c. xxxii. cum elephatis xi. intercep-
ta. Romanis verò qui superiores euasere, nec incruenta victoria fuit: decē nan-
que milia periere. Dux autem ipse Hannibal mœstus, & equitibus paucis admo-
dum comitatus, Hasdrumetum, id oppidi nomen est, fuga se contulit, singula-
tam ante prælium, quam in prælio que quemlibet magnanimum principem de-
cent priusquam inde abiret expertus. Carthaginem patriam deinde suam pro-
fetus vel reuocatus, corā primoribus & summatibus vrbis se non prælii modo,
sed belli vniuersa gloria inferiorē euasisse, & à Scipione victum & superatū esse
non iuit inficias. Cornelius Scipio cognomento Aphricanus, aduersus Has-
drubalē Pœnorū ducem in Hispania bellum gerens, quum per aliquot dies non
quo dimicaturus esset ordine duxisset exercitum, ac hostes pari ordine seruato
proficerentur, eodē die quo manus conscrere instituerat, instructionis muta-
uit ordinem, & quibus ipse præualebat infirmissimas hostium partes vna acie
aggressus facile fudit. Theogenes Atheniensis, quum exercitum Megaram du-
ceret potentibus acierum ordinem respondit, ibi se daturum: deinde clām equi-
tes præmisit, eosq; hostium specie impetum in socios retorquere iussit: quo facto
tanquam ad hostium occursum prepararētur, permisit ita acies ordinari vt quo
quisq; loco voluisse cōsisteret, vt inertissimus quoq; quisq; retro se dedisset, stre-
nui autem in fronte prosiliissent, vt quemque inuenerat stantem, ita ad ordinē
milites prouexit. Adderem his ego Arcturi regis placita, cuius apud nos nescio
q; verax, sed noua vtiq;, & ob id ipsum suspecta mihi est fama: et quāquā histori-
is miscere fabulas nihil sit aliud q; mēdacio veri fidē immiuere, eius tamē hac
in re gesta, vel quæ geri potuerūt, cōducibilia plurimū, nō siluisse equidē q; affir-
masse maluerim. Hic enim in acie, vt aiunt, instituēda peditatū quidem omnē
per se ponebat, equitatum quoq;: quumq; pedites pugnam iniissent, equites su-
peruenientes aduersam aciem dissipabāt. Præter hos autem seorsum quosdam
manipulos militares collocabat, qui prælio feruescēte superueniētes, hostes im-
peterent. Ita cùm fessi integris à tergo vrgerentur, suo commēto nunquā nō vi-

ctor

ctor in omni prælio fuit Alexander, peditatum in mediā aciem, equites à dextro læuoq; cornu disponens. Idem aduersus Archelaum quum hostium copias multitudinemq; vereretur, virtute autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinavit, vt circumuentis vndiq; pugnandi facultas esset. Hic idem aliquando omnibus ad pugnam structis, quum prætores militum interrogassent, ad hæc aliudne quicq; iuberet, Nihil, respōdit, nisi vt barbæ Macedonū abraderētur. Parmenone verò admirante, an ignoras, inquit, ansam in prælio nullam esse quām barbę meliorem? M. Antonius aduersus Parthos qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant subsidere suos & testudinē facere iussit, supra quam trāsmissis sagittis sine militum noxa exhaustus est hostis. Quòd si hostilis acies insolubilis sit, vt plerisq; mos est, scutorum testudine cuneos insolubiles efficere inuenti sunt aliquādo iuuenes militiæ Romane, qui supra insilirent & scuta manibus euellētes desuper vulnerarēt. Scipio Aemilianus ad Numantiam non cohortibus tantū, sed cēturiis sagittarios & fundatores interposuit. Fuit & mirabilis Romanorum aduersus Latinos Latinorūq; aduersus Romanos in omnibus penè par instruenda acie ratio, cum æquis ante omnia vtrinq; viribus, eodem animorum ardore, iisdem militaribus institutis, eodem armorum genere congruentes, milites militibus, centuriones centurioni bus, tribunos tribunis cōpares collegissent: quūq; in vnum manipuli plures coif sent, plures hastati, & scutati, & principes, antepilarii, vexillarii, triarii, rotarii & accēsi, hisq; omnibus quū munitus esset exercitus, hastati omniū primi preliū inceptrūt: qui si hostibus pugnādo inferiores reddebat, ipsi se ad suos recipientes à principibus excipiebātur, tuncq; principes qui dicti sunt decerne bant, & subsequebātur hastati: q; si à principibus quoq; infeliciter dimicatum esset, ad Triarios qui postremos cludebat pedetentim referebantur: uqi quū in acie tertio ordine extremis subsidio locarentur cōsurgentēs, hostes incessebant: hi quanquam spei nihil suis pōst relinquerent, hostibus tamē formidinis plurimum afferebant, quum velut fusos profligatosq; hostes insecuri, & victoriæ cō potes, inopinatam extemplo aciem, scutis & hastis horridam munitām, & militum numero auctam intuerentur. Instructis itaque, sicut ante dictum est, ordinibus, aduersus Latinos Romani in acié processere, & Manlius & Decius corū dextro ac læuo cornu præfuerere. Adiectū est aliquid Romana disciplina per Q. Neuum centurionem in exercitu Fuluii Flacci procos, contra Cápanorū multitudinē, ad instruendam aciem, præter eam quæ est ex equitibus peditibūsque pugnā: lecti nanq; agilitate corporis iuuenes, leuibus armis tecti, galeiculis gladiisque ac septenis hastis quaternorū circiter pedum armati, post terga equitū insidebant, & cùm ad hostem ventum erat, equis desilientes hostem ex improviso confodiebant, Velites ipsi huiusmodi pugnatores appellant. Samnites preter ceteros belli apparatus, vt acies sua fulgeret nouis armorū insignibus, fecerunt. Duo nāq; illis exercitus erant, & scuta alterius auro, alterius argēto cālata, spōgia pectori tegmentum, et sinistrum crus ocrea tectū, galeaq; cristatę, quæ speciem magnitudinis corporū adderent, tunicae auratis militibus versicolores, argētatis linteę, quibus apparatus formidinis plurimū & terroris aduersę parti redde

redderetur. Fidenates, & Falisci, Veientes item et Tarquinenses quia pares armis non erant, ad terrorem in acies hostiles mouendum, cum plurimis suorum noua acie irrumpente, & inaudita & ante id tempus inusitata, in habitu sacro sacerdotibus faces & angues fanatico velut instructa cursu præferébatur, Roma norum pari modo aciem exterruere. Scythicæ gentis Amazones exercitum ad pugnam ingressuræ tegmenta corporum pro armis habuere, serpentū magnorum coria, quorum, & quidem præter fidem, ingentium copia in Lybia superest: vtebantur longis ensibus, hasta & arcu, quo non solum exaduersum pugnantes vulnerabantur, sed fugiendo feriebant insequentes. Aduersus Carolū quoq; in Hispaniis Arabes mirabili arte in instruēda acie vsi perhibētur: equitatu nāque in acie directo, Arabes contrā laruarum insuetam faciem obiiciētes, simul & tympanorum strepitus concitantes, equis pauefactis, equitatum omnē pepulerunt: nec fuit resistendi facultas, donec equorum facie velata auribusq; obtutatis milites rigidis personarū simulachris repugnarent. Baleares tribus fundis quiq; in præliis armantur, vna caput cingunt, altera ventrem, tertia in manibus gestatur: in prælio multo maiores lapides quām reliqui ita iactat robustè, vt ab aliquo tormento lapis videatur emissus, in urbium expugnatione lapidū iactu eos qui desuper ex propugnaculis tuentur mœnia vulnerat, in pugna vero scuta, galeas, omneq; armorum genus confringunt, tantāque vis ac peritia his est, vt creberrimè grandinis modo in aduerlam partem & propinquantē iam terrę classem effusa intrare portum sinant neminem: quodcunque enim volūt lapide missili facile contingunt. Nec est quod gentis huius quispiam certissimos miretur ictus, quum hæc sola gentis arma sint, idq; vnum ab infantia studium: nam cibum puer à matre non accipit, nisi quem ipsa monstrate, funda percussit. Troglodytæ Aethiopum gens tātæ velocitatis quū sint vt feras cursu pedum assequantur, in aciem arma hæc ferunt hi, scutum ex corio crudo bouis rotundum, & ferarum clauam: arcus alii lanceāsque, nec, vt Græci, ob iram aut ambitionē, sed pabuli gratia belligerantur inuicem. In eorum concertationibus primū iactis lapidibus quoad aliqui vulnerantur concertant, cum arcu quo admodū exercitati sunt pugnantes, mutuis vulneribus cadūt, eorūmq; certamina dirimūt quæ ætate precedingant fœming, quibus nullo periculo in medium prodeuntibus (nefas est enim has vlo pacto lādere) extēplo à certamine cessat. Macæ qui circa Syrtes habitant, inter ceteros Lybios quum sint corporibus etiam agiles, patria verò vt plurimū plana, neq; ense, neq; galeis, neq; aliis armis inter pugnandum vtuntur, tantūm ferunt hastas, lapidesq; in vasis ex corio factis delatos, cū his certantes, tum in congressu, tum etiam abeundo primò hostem ferire conātur, ad cursū & lapides rectè iaciendos longo vsu edocti, ergaq; externos nullū ius, nullam omnino fidem seruant. Germani acies suas rhedis circundare soliti sunt, ne cui spes in fuga relinquatur, hisq; impedimenta imponūt. Idem equestrē aciem sic struūt, equitum quot milia lectissima sunt, totidem numero pedites velocissimi & fortissimi, quos ex omnibus copiis singuli in singulos salutis suæ causa delegerint: cū his in præliis versātur, et ad eos se eq̄tes recipiūt, hi si quid sit durius, concurrunt: si quis grauiori vulnere admisso equo deciderit, circunſiſtunt:

stunt: si quò sit longius aut celerius recipiendum, prodeundi tanta est celeritas, horum exercitatione vt iubis equorum subleuati eorum cursum adæquét. Celeriborū quidem scutis leuibus certant, alii rotundis vmbonibus magnitudine clypei cruribus ocreas ex pilis factas inuoluunt, galeas ferunt gneas cristatas plumis, gladios insuper ex ferro puro ad palmæ mensuram: qui in conferta pugna ferrum suo more ad confienda arma præparantes (nam ferreas laminationes in terra abscondentes ibi tā diu esse sinunt quo ad debiliore parte ferrugine absumpta validior supersit) ex eo tū enses fortissimos, tū cætera ad belli usum arma necessaria componunt: hoc pacto fabricata adeò cædunt omnia vt neque scutum, neque galea, neq; aliud quid eis obsistat: duobus gladiis fulti cum equestri certamine superiores euaserunt, ex equis desiliunt pedestremq; adiuuant pugnam. Sueorum gens quæ longè maxima & bellocissima Germanorum omnium est, equestribus præliis sæpe & equis desiliūt, ac pedibus præliatur, equosq; eodem remanere vestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter quum usus fert recipiunt. Galli equitum acié instructuri, inter equites raros sagittarios expeditosq; leuis armaturæ interponunt, qui suis auxilio sint, atq; impetum equitū sustineant: pedites autem pugnaturi nudabantur, vel nudi super umbilicum vastis scutis & prælongis gladiis accincti in pugna persistebant. Adhæc cantus inchoantum prælium & ululatus, & tripudia, & quatentium scuta in patrum quendam modum, horrendos armorum crepitus, omnia de industria cōposita ad terrorē: verūm hæc quibus insolita atq; insueta erant aduersus Græcos, & Phryges & Cares multi ad victoriā momenti erant: aduersus autē Romanos quibus Galici tumultus vanitates notæ erāt, nullius vel quām parui. Nā tametsi semel atq; iterū ad Cremerā et ad Alliā olim fuderint maiores nostros, in detersus tamen eorum quotidie data res est, quū ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum cōsternati, cæsi, fugatiq; sint: ac plures quoq; de Gallis victoriæ quām de toto orbe terrarum per Romanos habite, ac literarum custodiæ traditæ memorentur. Galatæ in pugna iugis vtuntur, quæ rhedarius & affessor ducunt, in bellis obuium hostem iaculo ex curru primū appetunt, tum reliquo curru pedites ensibus certant. Quidam adeò mortem contemnūt, vt pugnant nudi: custodes corporis ex liberis hominibus pauperes eligūt, qui & pro aurigis in pugna seruant, & ferant scutum: instructa acie præire consueuerunt, & ad singulare certamen hostium fortissimos prouocare arma, vt hostem terrent quatientes, capita hostium in acie cadentium abscissa equorum alligat collo, hostium spolia sanguine perfusa famulis tradunt, in foribus domorum cum cantu atq; hymnis affigenda, quemadmodū feras solent venatu captas: hostiū nobiliorū capita aromatibus vñcta in terris condunt, summa diligentia ostendentes ea hospitibus, nulloque precio ea vel parentibus vel aliis reddunt. Britānis vel Belgis Galliæ populis sua cura hæc inuenta etiam sunt, effedis & carris apud ipsos primū repertis struunt genus pugnæ, quod eiusmodi est, Equis enim huiusmodi curribus iunctis & bellatoribus impositis, omnes primo partes perequitant, inter media equitum agmina tela iaciētes, atq; ipso terrore equorum & strepitu rotarū superstans hostis, insolitusq; eius tumultus, non nunquam Romanorum

norum conterruit equos aliorumq; ordines plerunque perturbauit, Ceterum hi quum se inter turmas immiserint, esedis desiliunt & pedites præliatur. Interea aurigæ paululùm è prælio excedentes, ita se locant, vt si ab hostibus suis prematur, tutum præceptum ad eos habebat: ita mobilitatem equitum, peditū stabilitatem in præliis præstāt, vsu quotidiano & exercitatione instructi vt & declivi & præcipiti loco equos fistere, moderari, ac flectere per temonem, percurrere & iugo insistere, & in currus quām ocissimè se recipere consueuerint. Quod genus pugnæ ab orientalibus sumptum puto, qui curribus falcatis vtūtur in præliis, ex quibus est pugna haud dissimilis. Multa in his spes orientalibus fuit. Filii Ioseph multo tempore ab hereditate prohibiti sunt curruum falcatorum metu. Sisara noningentos in expeditione contra Israhelitas produxerat. Darius eam speciem obiecit Alexandro, quos ille laxis ordinib; suos iussit excipere, & nō impune vagari. Hos in bellis & rex Mithridates, & rex Antiochus, aliis plurimi nobiliissimi duces habuerunt. Ex equo acies vbi armis ad pugnam instruere Thessali prius docuere, hos postea omnes penè secutæ nationes, equis ad certamina vsæ sunt, ac in dies magis magisque vtūtur: verū Scythæ non equos pro bello, sed equas malunt: quoniam vrinant cursu non impedito. Colophonii & Castabolenses canibus in bella ductis primas acies instruebāt, tutissima ac fidissima hominum auxilia, nō æris alienæq; stipis indigna, nec dominorum fidem detrectantia. Dominos enim constat canum auxilio à graffatoribus sēpe defensos, & pugnasse eos aduersus hostes pro dominis Garamatum regis exemplo, quem ducentorum canū acies obiicientes sese cōtra resistētes propter bella, ab eo quo detinebāt exilio reduxere. Seianus perfidus miles, acerrimos canes vt sibi vni māsuetos & mites, hostibus verò in acie feros & immanes habere posset, sanguine pascebat humano: Bactros, credo, secutus: qui canibus humana carne nutritis obiiciunt senes: quod cùm Alexandri præfectus Siasanor emendare voluisse, penè amisit prouinciam. Aduersus Amilcarem Hispani, nō canes, sed boues vehiculis adiunctos in prima fronte locarunt, vehiculaq; rhesing, sulphuris, ac cæpi plena, vbi æneatores pugnæ signum dedere, incéderunt: actis deinde & exagitatis sic bobus, consternatam ac dissipatam hostiū aciem reliquerunt: nec enim ludibriis præcipitiq; furore, sed alta consilii meditatione his inuentis maiores bella tractabant, deserta quoq; requirentes, vt elephatos ac terrificas feras etiam ad pugnam cogerent. Evidem de natura elephantorum non operosè tractādum, quoniam in remotis orbis partibus reperiuntur: que autem ad bellorum usum attinent, his instandum. Capti quām ocissimè mitificantur ordei succo, truncos gratissimo in cibatu habent: palmas quoq; celsiores frōte p̄sternunt, atque ita latentium fructum assumunt mandūntque: & si pabulum in præsepio positū attingi cōtingat à mure quē maximè animaliū odere, fastidiūt, in potu quoq; hausta hirudine, quam Sanguisugam vulgo appellāt, cruciatum maximum sentiunt: & quod ad docilitatē attinet, minimi Aethiopis iussu difscunt subsidere in genua, ambulare per funem, militare, turres armatorū in doris ferre, magna ex parte Persarum & orientalium regum bella conficiētes. Ad acuendos verò eos in præliū, linteū vuę vel mori sanguine tinctum eis ostendūt:

&

& prosternant licet acies, proterant armatos, suis tamen & muris animatis exigu stridore ac visu (tanta est rerū natura) terrentur, territi vulneratique retro semper cedunt, haud minore quandoque suarum partium pernitie. Semiramis bellum Indis motura, inferior illis elephantorū apparatu, rem excogitauit, qua terreret Indos cogitantes nequaquam extra Indiam elephantos esse. Occisis igitur ccc. boum milibus, carnes operariis distribuens, coria insui fecit elephantorum instar, quę postmodum fēno referta veri elephanti speciem p̄ se ferebat: intus hominem, camelūmque super quo sedens formā beluæ duceret, inclusit, hęc in loco semoto occultoque acta, ne qua exterius emanare possent, vt q̄b inde improvisa re perculti, veras bestias existimarent: his biennio confectis, tertio in Bactris coēgit. Fuerunt pr̄ter aliam infinitam multitudinem currus ad milia centum, erant totidem numero homines supra camelos cū gladiis cubitorū q̄tuor: assuefecit autē equos ne eis simulachris terrerētur, quod & Perseus Macedonum rex multis p̄st annis in eo bello imitatus. Verūm neque illi in bello, neque Simiramidi profuerunt: audita enim rex Indorum tum exercitus magnitudine, tum ingenti apparatu belli, conatus est excedere Semiramidis vires, accitis maioribus quām quę erāt Semiramidis copiis, elephantorumque sylvestrium venatione facta, plurimos ad bellum instruxit, vt verum terrorē, quem intulerunt aspicientibus iniicerent. Pyrrhi bellis hi primū in Italia vīsi fuerunt, quippe qui vsque ad id temporis inuisos Romanis, numero xx. in Italiam primus inuexit. L. Metellus pontifex victoria de Pœnis captos cxlii. vt quidā clx. trāstulit ratibus, quas doliorū cōsertis ordinibus imposuerat. Antiocho regi, Antipatro autore duo fuere celebres in bellicis rebus, cognominibus suis appellati atque distincti: etenim nouere ea. Certe Cato quum imperatorū nomina annalibus describeret, eū qui in acie Punica fortissimè præliatus est, Sutru tradidit appallatum, altero dente mutilato. Antiocho vadum fluminis eis aliquādo renuit experiēti Ajax, alioquin dux agminis semper. Tū pronunciatū est eius fore principatum qui transisset, ausūmque Patroclum, ob id phaleris argenteis, quibus maximè gaudent, & reliquo omni primatu donauit, ille qui notabatur inedia vitam finiens, mortem ignominiax prætulit. Mirus namq̄ his pudor est, vīctiōq̄ vocem fugiūt vīctorum, terrāmque ac verbenas porrigunt pudore. Idem rex quum in præalti fluminis transitum elephantos compellere nō posset, nec nauium copiā haberet, iussit ferocissimum elephantū sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset statim transnato flumine procurrere, elephantis exasperatus ad sequēdum doloris sui auctorem tranauit amnem, reliquisq; idem audendi fecit exemplum. Antiochus quem Eupatorem dixerunt xxxii. in acie cōtra Iudæos produxit, in subsidium cuiusque bestiæ quingentis equiti bus deputatis, in singulis turribus fuere pugnatores xxxii. electi. Hannibal aduersus Scipionem in Aphrica quum exercitum dirigeret, elephantos octoginta in prima frōte locauit, vt auxiliares Gallos & Ligures, Mauros & Baleares, Pœnis à tergo stantibus, à fuga arcerent, hostiūmque aciem terrore peruerteret, Cesare dictatore, tertio cōsulatu suo viginti etiā elephati cōtra pedites quingētos pugnauere, itemq; totidē turriti cum sexagenis propugnatoribus codē quo

priores numero peditum & pari equitum ex aduerso dimicante, prima inter regem Pyrrhū & Leuinū consulem apud Heracleam Campanię urbem, fluumq; Lyrim pugna commissa, introducti inter concurrentia agmina elephanti forma truces, odore graues, mole terribiles, ut videre Romani, nouo pugnandi genere circuuenti, & territi, equis maximè pauitatibus diffugerūt: sed postquam Minutius Centurio quartę legionis primus hastatus protensam in se, haud impropriè belluꝝ manū appellatam gladio desecuit, atq; in suos sanguine coēgit, eius immoderato discursu perturbari ac permisceri ordines cōpere, finisq; pugnæ beneficio etiam noctis impositus est. Secunda inter Pyrrhū eundem & Romanos pugna fuit P. Sulpitio, Decio Murena cosulibus, vbi elephati qui prima pugna vulnerati atq; in fugam posse cogi deprehensi fuerant, subiectis inter posteriora & molliora ignibus exagitati, ardentes insuper machinas furore trepidi circuferentes exitio suis fuere. Tertia inter Pyrrhū & Romanos pugna fuit Curio Dentato consule, vbi elephantibus in subsidium missis Romani assueti iam pugnare cum belluis, cum malleolos stappa inuolutos ac pice oblitos insuper aculeis tenaces preparauissent, eosq; flagrantes in terga belluarum turrēsque vibrassenit, non difficile furentes, ardentesq; belluas in eorum excidium quorū subsidio fuerant retorserunt: Eosdem aliquando Velites à volitando dicti vel à Gr̄eco οὐρανῷ, id est, iacēdo, quod genus militiæ paulo antē repertū fuerat, fabrili scalpro inter aures adacto, retrò agebant, & quū à suis regi nō possent, neabantur. Id genus occidendæ belluæ cū opus esset, Hasdrubal Hānibalis frater primus inuenit, vnumq; vno iētu confectum accepimus telo in vitalia capit per oculum recepto: ipsi tela ceteraque que h̄eserint corpori, olei potu decutunt. Contra hos diuersa resistendi ratio fuit, bini equi cataphracti ad currū iūgebantur, quibus insidentes longissimas sarissas in elephantos dirigebant: muniti enim ferro, nec à sagittariis quos elephanti vehebant lādebātur, & ipsorum impetum equorū incursatione vitabāt. Cataphractos alii mittebāt milites, ita tamen vt aculei ferrei vnde cunque in eorum armis prominenter, ne veniētem in se militē sine vulnere elephati possent excipere. Alii velitum aciem his obiecere, dato eis precepto vt quām primū elephantī ab hostibus acti spatio intermisso reciperentur, ad elephantorum impetum vel retrò, vel post, vel ad latus contunderent equitatum. Per multi quoq; quo nihil tutius erat, eminus fundis eos per quos regebantur elidebant, sicq; in suos plerunque lapidibus adacte belluꝝ, & amissis rectoribus sanguine cogebantur. Venientibus nonnulli quasi terror quaterentur, continuas detrahebant cohortes: manipulisque inter se distātibus spatium dabant, cūque agminis medium attigissent, circunfusa militū multitudine obruebantur, illæsique vñā cum rectoribus aliquando intercipiebātur. Camelos Vitelliani in terra Aphrica, & aliquot clari etiā duces in aciem produxere, qui ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, cū cominus pugnaretur, hostiū sāpe acies puertere. Crœsus numero ac præpotēti hostiū equitatu eos obiecit, quorum nouitate aspectus, odore, atque horrore trepidantes equi, nedum equitum, verum etiā peditū suorū acies peruerterūt, vincēdosq; hostes præbuerūt. Camelī itē cū Scipione Antiochū deuicere, & cū Archelao

item

item ad Orchomenum & Cheroniā conseruisse camelos memorię proditum est. Horum qui in pugna prætent nonnulli gibbum duplēm in dorso habēt, duos quoq; in bello in certamē sagittarios ferunt dorso, in uicem cōtrariē resi- dentes: alterum à fronte versus hostem, alterum cōtra persequētē pugnantes.

Tentarunt etiam Pœni, vt Lucretius inquit,

tauros in munere belli,

Expertiq; sues scæuos sunt mittere in hostes,

Et validos partim præ se misere leones,

Cum ductoribus armatis scæuisq; magistris,

Qui moderarier his possent vinclisque tenere.

Ne quicquam quoniam permixta cæde ruentes

Turbabant scæui nullo discrimine turmas,

Terrificas capit is quatientes vndique cristas:

Nec poterant equites fremitu perterriti equorum

Pectora mulcere, & frenis conuertere in hostes.

ROBERTI VALTVRII

AD ILLVSTREM HEROA SIGIS.

mundum Pandulphum, de re Militari

Liber Septimus.

De Religiosis, hoc est, infaustis uel infamibus mensium quorundam diebus, ac tempore ad bellum idoneo

cap. 1

A&tenus, Sigismunde Pandulphe, de instruēda acie secundum diuersos ducum astus, variāsque rationes de impugnatione hu- iusmodi atque expugnatione, si quādo usus tulerit, ad præsen- tiū ac posterūm instructionē dicta sint: deinceps vt erat pro- positum, de religiosi temporis diebus ac mensibus præsentī ma- teriē subiacentibus, quos infames, atros, vel infaustos in xi. cō- mentiariorum grammaticorū Nigidius appellauit, pauca memorare exempla forsan non incongruū erit, seu rectē seu perperā id fiat. Mensis itaque octobris pridie nonas Romanos primo quidem à Cymbris sub Scipione exercitu priua- tos fuisse constat: postea verò imperatore Lucullo Armenios & Tygranem vi- cisse. Lucullus enim in Armenia cum decem milibus peditū & mille equitum aduersus Tigranem, qui centum quinquaginta milia hominum in expeditione haberet hoc die profectus cū esset, quo Scipionis copiæ consumptæ sunt à Cym- bris, & quidam dixisset Romanis illum diē infaustum esse atque formidabilē. Pugnemus igitur, inquit, hodie impigrè, quò hunc quoq; Romanis diē ex atro-

L ii &